

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องแนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์แนวโน้ม แนวคิด จุดมุ่งหมาย การจัดระบบการศึกษา สำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า โดยใช้เทคนิค EDFR (Ethnographic Delphi Futures Research) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ใช้ในการวิจัยมี 2 กลุ่ม คือ

1. ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการวางแผนและ/หรือมีหน้าที่จัดการศึกษา และ/หรือวางแผนการจัดการศึกษาโดยตรงทั้งคณะสงฆ์และฆราวาส
2. นักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่มีผลงานด้านการศึกษาและ/หรือผู้ที่มีผลงานเกี่ยวกับการศึกษาของพระสงฆ์

กลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ให้ความร่วมมือในการวิจัยทั้งสองกลุ่มรวมทั้งสิ้น 39 ท่าน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล จำนวน 3 รอบคือ รอบแรกเป็นแบบสัมภาษณ์ปลายเปิดให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ตามกรอบการวิจัย จากการสัมภาษณ์ในรอบแรก ผู้วิจัยนำมาสร้างแบบสอบถามรอบที่ 2 เป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ จากคำตอบในแบบสอบถามรอบที่ 2 ผู้วิจัยนำมาคำนวณหาค่า มัชฌิมฐาน ฐานนิยม พิสัยระหว่างควอไทล์ แล้วสร้างเป็นแบบสอบถามรอบที่ 3 โดยตัดข้อความที่มีค่ามัชฌิมฐานต่ำกว่า 3.50 ออกไป ส่วนข้อความที่เหลือเหมือนกับแบบสอบถามรอบที่ 2 เพียงแต่แสดงตำแหน่งมัชฌิมฐาน ช่วงพิสัยระหว่างควอไทล์ พร้อมทั้งตำแหน่งคำตอบของผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่าน แล้วนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่านตอบอีกครั้งหนึ่ง จากคำตอบในรอบที่ 3 ผู้วิจัยนำมาหาค่ามัชฌิมฐาน ฐานนิยม พิสัยระหว่างควอไทล์ ความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัชฌิมฐาน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาแนวโน้ม ที่กลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันว่ามีความเป็นไปได้ในระดับที่กำหนดไว้ คือ ข้อความที่มีค่ามัชฌิมฐานตั้งแต่ 3.50 ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ไม่เกิน 1.50 และค่าความแตกต่างระหว่างมัชฌิมฐานกับฐานนิยมไม่เกิน 1.0

เนื่องจากงานวิจัยเรื่อง แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า กล่าวถึงการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ถึง 4 ประเภทด้วยกัน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

และแผนกบาลี พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา และการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ฉะนั้นในการอภิปรายผลการวิจัยในแต่ละข้อ ถ้าข้อความใดเกี่ยวข้องกับการศึกษาประเภทใดผู้วิจัยจะแยกกล่าวเป็นประเภทไป แต่ในกรณีที่เป็นภาพรวมของการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ทั้งหมดก็จะนำเสนอรวมกัน โดยผู้วิจัยจะอภิปรายในข้อที่ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกัน ข้อความใดที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันโดยสาระถึงแม้จะไม่อยู่ในลำดับติดกันก็จะยกมาอภิปรายควบคู่กันไป

เนื่องจากการวิจัยในรอบที่ 3 ได้ตัดข้อความที่มีค่ามัธยฐานต่ำกว่า 3.50 ออกไป แต่ยังมีข้อความที่น่าสนใจผู้วิจัยจึงนำมาอภิปรายผลการวิจัยด้วยคือ แนวคิดทางการศึกษา ข้อที่ 23 จะมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาในระดับโลกขึ้น

ในบทนี้จะแบ่งเป็น 3 ตอน คือ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ดังนี้

ตอนที่ 1 สรุปผลการวิจัย

แนวคิดทางการศึกษา

จากการวิจัยภาพรวมเกี่ยวกับแนวคิดการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้าพบว่า การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้นยังคงยึดพุทธธรรม(คำสอนของพระพุทธเจ้า) เป็นพื้นฐาน โดยยึดหลักไตรสิกขา(ศีล สมาธิ ปัญญา) มุ่งพัฒนาคุณภาพของพระภิกษุสงฆ์เพื่อให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำของสังคมได้ในฐานะเป็นศาสนทายาทและเพื่อส่งเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาในสังคมไทย ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และจะจัดการศึกษาด้านปริยัติและปฏิบัติควบคู่กันไป

จุดมุ่งหมายทางการศึกษา

จากการวิจัยพบว่า แนวโน้มจุดมุ่งหมายทางการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ จะสนองความต้องการ 3 ด้าน คือ

1. ด้านศาสนา จะมุ่งเน้นจัดการศึกษาให้พระสงฆ์มีความรอบรู้ด้านพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ในฐานะเป็นศาสนทายาท เพื่อเป็นที่พึ่งเป็นแหล่งแห่งสติปัญญาทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ มีความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2. ด้านสังคม จะมุ่งเน้นให้พระสงฆ์มีความรู้ในวิชาพระพุทธศาสนาและวิชาการอื่น ๆ สามารถวิเคราะห์ปัญหาสังคม ประยุกต์คำสอนไปใช้แก้ปัญหาของสังคมได้ เมื่อสึกออกไปก็จะเป็นประชากรที่มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม

3. ด้านบุคคล มุ่งส่งเสริมผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา พัฒนาให้เป็นผู้มีความรู้ มีประโยชน์แก่บุคคลตนเอง ให้เรียนรู้ตามความสามารถและความสนใจ

ในด้านแนวทางดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายพบว่า จะให้มีการรับรองสถานภาพการเป็นนิติบุคคลของมหาวิทยาลัยสงฆ์ การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้นจะต้องมีหน่วยงานรับผิดชอบทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อร่วมกันพิจารณากำหนดนโยบายและควบคุมดูแล หาแนวทางในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ทุกประเภท คณะกรรมการนั้นต้องมีอิสระในการดำเนินงาน

การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์

ด้านหลักสูตร จากการวิจัยพบว่า หลักสูตรการศึกษาที่จัดให้แก่พระสงฆ์นั้นยังคงมีหลายหลักสูตร ซึ่งขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของผู้บวช ผู้ที่บวชในระยะสั้นจะมีหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานสำหรับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ยังคงเน้นการศึกษาภาษาบาลีและจะนำพระไตรปิฎกมาเรียนควบคู่กับบรรพชา หลักสูตรในมหาวิทยาลัยสงฆ์จะยังคงจัดหลักสูตรสำหรับสนองความต้องการของผู้เรียนและหลักสูตรสำหรับศาสนทายาท โดยจัดสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับวิชาทางโลก (วิชาสามัญ) ที่ไม่ขัดต่อสมณภาวะที่พระสงฆ์สามารถนำมาปรับใช้ในกิจการพระศาสนาได้ และหลักสูตรบัณฑิตศึกษายุทธศาสตร์เป็นความหวังที่จะเป็นหลักสูตรหนึ่งที่เหมาะแก่การผลิตศาสนทายาท

ด้านผู้เรียน จากการวิจัยพบว่าผู้เรียนจะยังคงเป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษามาจากชนบทที่ยากจนและผู้บวชในระยะสั้นจะมากขึ้น ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า

ด้านผู้สอน จากการวิจัยพบว่าผู้สอนหรือครูพระภายในสองทศวรรษหน้า นอกจากจะเป็นกัลยาณมิตรแล้ว ยังจะต้องมีความรู้ความชำนาญทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นผู้คอยแนะนำอำนวยความสะดวกในการเรียน

ด้านการจัดการเรียนการสอน จากการวิจัยพบว่าจะเปิดกว้างเหมือนการศึกษาตลอดชีวิต ประชาชนจะมีส่วนช่วยในการจัดการศึกษา ใช้เทคนิคการเรียนการสอนที่หลากหลาย

ด้านการวัดและประเมินผล จากการวิจัยพบว่าการวัดผลและประเมินผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์ จะยังไม่มีเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด เนื่องจากการวัดผลและประเมินผลยึดหลักของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ และตามระเบียบของทบวงมหาวิทยาลัยอยู่แล้ว ยกเว้นระเบียบบังคับบางข้อเพื่อคุณภาพของพระภิกษุสามเณร คือการปฏิบัติศาสนกิจอีก 1 ปี ของนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง จึงจะมีสิทธิ์รับปริญญาบัตรได้

ส่วนการวัดและประเมินผลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีนั้น พบว่าไม่มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เพราะการวัดผลสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันพร้อมทั้งมีหน่วยงานที่ดำเนินการอยู่แล้ว

การบริหารงานการศึกษาสงฆ์

ด้านอาคารสถานที่ จากการวิจัยพบว่าคณะสงฆ์จะบริหารอาคารสถานที่ที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์แก่ออกุศลแก่การผลิตศาสนทายาท

ด้านบุคลากร จากการวิจัยพบว่าจะมีการสรรหาบุคลากรที่มีคุณภาพเหมาะสมกับหน้าที่ สรรวาสจะเข้ามาช่วยงานด้านการบริหารมากขึ้น จะมีการพัฒนาบุคลากรพร้อมทั้งเพิ่มค่าตอบแทนจัดสวัสดิการให้แก่บุคลากรเพิ่มมากขึ้น

ด้านงบประมาณ จะมีการจัดตั้งกองทุนพระศาสนา โดยรัฐ วัด และประชาชน เพื่อช่วยในการบริหารการศึกษา และจะจัดงบประมาณให้การศึกษาแผนกเดิมเพิ่มขึ้น

ตอนที่ 2 อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยจะอภิปรายผลการวิจัย แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้าตามลำดับ คือ แนวคิดทางการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา การจัดระบบการเรียนการสอน การบริหารการศึกษาคณะสงฆ์

แนวคิดทางการศึกษา

จากการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้นยังคงยึดพุทธธรรม (คำสอนของพระพุทธเจ้า) เป็นพื้นฐาน โดยหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มุ่งพัฒนาคุณภาพของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำของสังคมได้ในฐานะเป็นศาสนทายาท ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย เป็นสถาบันที่มีความสำคัญต่อสังคมไทย พระสงฆ์ในอดีตเปรียบเสมือนผู้นำทางความคิดที่ชี้แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องแก่ประชาชนชาวไทย วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมไทย เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพนับถือ และความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ สร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ ในฐานะที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความรักใคร่สามัคคีในหมู่ประชาชน นอกจากวัดจะมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแล้ว ยังเป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน วัดยังเป็นสถานสงเคราะห์สำหรับผู้ไม่มีที่พึ่งพิงอาศัย เป็นสถานพยาบาล เป็นที่จัดงาน เป็นที่ผลิตงานด้านศิลปะและเป็นคลังหนังสือให้ชาวบ้านได้ขอยืมของใช้เวลามีงานทำบุญ เมื่ออารยธรรมตะวันตกแพร่หลายเข้ามา เราได้รับความเจริญของตะวันตกเข้ามาโดยไม่ได้นับฐานเดิมของสังคมไทยเราซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรม ความเจริญของสังคมไทยจึงมีลักษณะเป็นสังคมของผู้บริโภครวมทั้งพระราชาวมุณี (ประยูรย์ ปยุตโต)¹ ได้เปรียบเทียบสังคมของสหรัฐอเมริกาว่า "เป็นสังคมที่ได้บริโภครวมทั้งพระราชาวมุณี (ประยูรย์ ปยุตโต)" ทำให้เกิดความกลัดกลุ้ม เบื่อหน่าย วุ่นวายใจ ปฏิเสธสังคม ละทิ้งวัฒนธรรม แสวงหาประสบการณ์ทางจิต ตลอดจนเป็นโรคจิตมาก เป็นต้น ส่วนสังคมไทย "มีลักษณะเด่นในแง่อยากบริโภคแต่ไม่ได้บริโภครวมทั้งพระราชาวมุณี (ประยูรย์ ปยุตโต)" ทำให้เกิดปัญหาในรูปของการขาดความรับผิดชอบ ความปล่อยปละละเลย การขาดระเบียบวินัย เป็นต้นและวิถีชีวิตแบบนักบริโภครวมทั้งพระราชาวมุณี (ประยูรย์ ปยุตโต) ทำให้เราเกิดปัญหากับสภาพแวดล้อม เมื่อประเทศไทยก้าวสู่ยุคสังคมกึ่งเกษตรกรรมกึ่งอุตสาหกรรม และก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 (Globalisation) อย่างรวดเร็ว มีผลให้คุณธรรม จริยธรรมในสังคมหายไป ซึ่งพบได้จากปัญหาด้านจริยธรรมต่าง ๆ เช่น การตัดสิน ปัญหาความขัดแย้งด้วยความรุนแรง ขว้างขว้างตายปรากฏทางสื่อต่างๆ ทุกวัน ปัญหาการแตกสลายของครอบครัว ปัญหาโรคจิตโรคประสาทในหมู่ประชาชนเกิดเพิ่มมากขึ้น แม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งมีหน้าที่ดูแลความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน กลับเป็นผู้กระทำความผิดเสียเอง

¹ พระราชาวมุณี (ประยูรย์ ปยุตโต), มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย, (พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ: สำนักวิชาการพิมพ์, 2528), หน้า 42-48.

เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ซึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นถ้ามีการนำมาศึกษาปฏิบัติอย่างจริงจัง สังคมไทยจะเป็นสังคมที่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ประกอบกับสังคมในอนาคตจะเป็นยุคที่ระบบการติดต่อสื่อสารถึงกันรวดเร็วยิ่งขึ้น และสิ่งแวดล้อมยังเป็นปัญหาสำคัญในสังคม ซึ่งจะต้องสร้างให้คนไทยเกิดความสำนึกในการรักษา

ผู้วิจัยเห็นว่า พุทธธรรม คือคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ยังมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเพราะเป็นหลักที่มุ่งหมายและแสดงแนวทางสำหรับปฏิบัติในชีวิตจริงเป็นคำสอนที่มุ่งสำหรับคนทุกประเภททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ ดังนั้นพุทธธรรมจึงเป็นคำสอนที่ครอบคลุมสังคมทั้งหมด และคำสอนนั้นมีหลายระดับเพื่อประโยชน์ทั้งทางวัตถุและจิตใจ ทุกคนที่ปฏิบัติตามพุทธธรรมย่อมได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมอย่างทั่วถึงกันโดยเฉพาะสังคมไทยในอนาคตที่ซับซ้อนมาก คำสอนในทางศาสนายังมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระราชวรมณี² (ประยูรค์ ปยุตโต) ที่กล่าวว่า

หลักการหรือคำสอนใดก็ตาม ที่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญา โดยมีได้มุ่งหมายและมีได้แสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่า ไม่ใช่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ถือว่าเป็นคำสอนเต็มแท้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งในที่นี้เรียกว่า พุทธธรรม ...

เนื่องจากการศึกษาของพระสงฆ์ คือการศึกษาพระพุทธานุศาสนหรือพุทธธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเทพเวที(ประยูรค์ ปยุตโต)³ ยังกล่าวเพิ่มเติมถึงภาวะของศาสนากับการศึกษาว่า เป็นภาวะเดียวกันและเป็นแนวทางปฏิบัติในชีวิตจริงว่า"...พระพุทธศาสนาในทางปฏิบัติก็คือ การศึกษา..." ดังนั้นพื้นฐานส่วนลึกที่สำคัญของชีวิตคนและชีวิตสังคมได้แก่ "ภาวะที่ศาสนากับการศึกษาร่วมกัน" คือการดำเนินการทางศาสนาร่วมกับการศึกษา

²พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม, (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) (พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: บริษัทด้านสหภาพการพิมพ์จำกัด, 2529), หน้า 1-8.

³พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต, หน้า 10.

และ/หรือ การดำเนินการทางการศึกษาร่วมกับการศาสนา⁴ หรืออาจกล่าวได้ว่าศาสนาเป็นระบบ การศึกษาระบบหนึ่งมีจุดมุ่งหมายให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสุขปราศจากการเบียดเบียนเอา รัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ซึ่งพระเทพเวที(ประยูรย์ ปรฺยฺตุโต)⁵ ได้สรุปลักษณะของพระพุทธศาสนา ไว้ว่า "พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญเป็น เนื้อแท้ของการดำเนินชีวิตและทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา" และจากการวิจัยของ วิริยะ บำรุงรักษ์ เรื่อง การจัดการศึกษาไทยในศตวรรษหน้า(2535-2635)พบว่า พุทธธรรมจะยังคงมีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย รวมทั้งการพัฒนาคิดใจด้วย

ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์ในฐานะที่เป็นศาสนทายาท ผู้ซึ่งมีหน้าที่สืบทอดและเผยแผ่พระศาสนา จึงต้องเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมคำสอนเป็นอย่างดี สามารถศึกษาและพัฒนาตน ให้การประพฤติปฏิบัติและการดำเนินชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับศาสนา คือการศึกษานั้นเอง แต่ จากสภาพการศึกษาของพระสงฆ์ในปัจจุบันนั้น ปรากฏว่าพระภิกษุสงฆ์มีความรู้ในเรื่องพุทธธรรมหรือ พุทธธรรมวินัยน้อยมาก บทบาทด้านการศึกษาของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมค่อย ๆ หดหายไปพร้อม ๆ กับ การศึกษาของรัฐก้าวหน้าไปไกล จนการศึกษาที่จัดสำหรับพระสงฆ์ก้าวตามไม่ทันการศึกษาทางโลก เพราะ การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์เป็นหน้าที่ของวัดแต่ละวัด จึงจัดได้ไม่ทั่วถึง วัดใดที่มีความพร้อมก็สามารถจัดการศึกษาได้ วัดที่ไม่มีความพร้อมก็ปล่อยให้พระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามา ลักแต่อยู่ไปวัน ๆ ไม่มีการศึกษาเล่าเรียนแต่อย่างใด คณะสงฆ์จะเข้ามาเกี่ยวข้องในการจัดสอบ เท่านั้นไม่มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาแต่อย่างใด และจากการที่วัดประมาณหมื่นกว่าวัด จากวัด ประมาณสามหมื่นวัดทั่วประเทศ ขาดเจ้าอาวาสหรือเจ้าอาวาสขาดคุณภาพ ทำให้สภาพการไร้ การศึกษาของพระภิกษุสามเณรสูงมากขึ้น สภาพการไร้การศึกษาของพระภิกษุสามเณร ทำให้พุทธ ธรรมไม่สามารถเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนได้อย่างทั่วถึง เพราะพระสงฆ์ ในฐานะเป็นศาสนทายาทเองก็ยังไม่มีความรู้ในพุทธธรรมเพราะขาดการศึกษา ดังนั้นพระภิกษุ สามเณรบางส่วน จึงไม่สามารถปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างของผู้ประพฤติปฏิบัติและดำเนินชีวิตอย่างผู้ได้ รับการศึกษาตามแนวทางของพุทธศาสนาแก่ประชาชนได้

⁴ พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง," พุทธจักร 37, 5 (พฤษภาคม 2526): ปกหลัง.

⁵ พระเทพเวที(ประยูรย์ ปรฺยฺตุโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: มุลนิธิพุทธธรรม, 2534), หน้า 11.

ภาวะการขาดความรู้ด้านพุทธธรรมทั้งพระภิกษุสามเณรและประชาชนนั้น ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมายในสังคม เช่น การสอนที่ผิดไปจากพุทธบัญญัติ การยึดติดในตัวบุคคลมากกว่าคำสอนที่แท้จริง ชาวพุทธบางส่วนมีศรัทธาที่ขาดปัญญาไม่สามารถแยกแยะได้ว่าคำสอนใดผิด คำสอนใดถูก อะไรคือคำสอนที่ถูกต้องแท้จริง เพราะผู้สอนเองก็ไม่มีความรู้ที่ถูกต้อง ผู้ถูกสอนก็ขาดปัญญาในการวินิจฉัยพิจารณาไตร่ตรองหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ จึงก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้น เช่น กรณีเส้นตือโศก กรณียันตระ เป็นต้น นอกจากนี้ชาวพุทธบางส่วนที่เข้าวัดเพื่อมุ่งเสาะแสวงหาวัตถุมงคล ดุลเลข ดุหมอ ลงเลขยันต์เพื่อความอยู่ยงคงกระพัน มิได้มุ่งเข้าวัดเพื่อศึกษาหาความรู้พัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง

ในพระพุทธศาสนานั้น พระภิกษุสงฆ์จะมีฐานะหรือการศึกษาอยู่ 2 ประการ คือ คันถุระ ซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรม เป็นการศึกษาเพื่อรักษาพระพุทธพจน์ และวิปัสสนาธุระ เป็นการศึกษาปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสถึงจุดหมายสูงสุดของการศึกษาคือพระนิพพาน ส่วนหลักในการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้น "...หลักความประพฤติปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา คือ ลีลา หรือการศึกษา คือ ระเบียบการฝึกอบรมบุคคล ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เรียงง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ..." ⁶ ซึ่งสอดคล้องกับพระเทพปริยัติโมลี(ทองดี ป.ธ.9) ⁷ และ พระราชธรรมนิเทศ(ระแบบ จิตญาโณ) ⁸ ที่กล่าวว่า "การศึกษานพระพุทธศาสนามีหลัก 3 อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ ไตรสิกขา" ในด้านหลักการให้การศึกษามนุษย์ด้วยการฝึกฝนพัฒนาในพระพุทธศาสนา เพื่อให้มนุษย์รู้จักรับรู้และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างถูกต้องซึ่งจะทำให้ไม่มีปัญหาเกิดขึ้น และสอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ที่กล่าวว่า

⁶พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต, หน้า 9-10.

⁷พระเทพปริยัติโมลี(ทองดี ป.ธ.9), "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," วิทยาจารย์ 89,4 (เมษายน 2534): 8.

⁸พระราชธรรมนิเทศ(ระแบบ จิตญาโณ), "ปีทองการศึกษาสงฆ์," พุทธจักร 48,1 (มกราคม 2537): 14.

⁹พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร(พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์), (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2536), หน้า 29-37.

การฝึกฝนเพื่อพัฒนามนุษย์นั้นทางพระพุทธศาสนา จัดวางเป็นหลักเรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ สิกขาทั้ง 3 ประการนั้นต้องอาศัยซึ่งกันและกัน และมีการศึกษาครบทั้ง ศิล สมาธิ และ ปัญญา ผลจากการพัฒนาดีแล้ว บุคคลเหล่านั้นจะมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ พึงตนเองได้อย่าง มีอิสรภาพ

ดังนั้นการเป็นพระภิกษุ จึงเป็นการเข้าสู่วิถีชีวิตแห่งไตรสิกขา เป็นชีวิตแห่งการศึกษา ที่จะต้องฝึกอบรมพัฒนาตนอย่างจริงจังเต็มที่ เราถือว่าผู้บวชเป็นผู้ยอมรับการฝึกและเข้าสู่แนวทาง ที่ถูกต้อง

เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอน สืบต่อพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว จึงต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันกับคฤหัสถ์(ผู้ครองเรือน) โดยให้ บรรพชิตต้องอาศัยดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัจจัย 4 ที่คฤหัสถ์ถวาย และตอบสนองด้วยการสั่งสอน ธรรม โดยเหตุนี้พระสงฆ์นอกจากมีชีวิตผูกพันอยู่กับสังคัมพระสงฆ์เองแล้วยังต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับ สังคัมชาวโลกอีกด้วย ทั้งโดยบทบาทปฏิบัติในการเลี้ยงชีพ ทางฝ่ายวินัย และหน้าที่ในทางธรรม จะอยู่ ตัดขาดจากสังคัมเด็ดขาดอย่างฤทธิไหรไม่ได้ ส่วนชาวบ้านก็อาศัยพระสงฆ์ในด้านธรรมทาน คือ การเผยแผ่สั่งสอนธรรมะ นับว่าเป็นการอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อดำเนินไปสู่การ สันติสุข หรือการหลุดพ้นด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย และหน้าที่ของสถาบันศาสนาที่มีต่อสังคัมนั้น คณิงนิตย์ จันทบุตร¹⁰ กล่าวไว้ว่า "หน้าที่สำคัญของสถาบันศาสนาในสังคัมคือ การสงเคราะห์ทางจิตใจแก่ ประชาชน สอนให้ประชาชนมีสติปัญญา มีความรู้สึกนึกคิดในอันที่จะดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขความ เจริญ มีชีวิตอันผาสุกมีสันติสุขความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าไปทั้งสังคัมและประเทศชาติ"และ บทบาทที่เป็นหัวใจของพระสงฆ์ทางสังคัมในอนาคต คือ ต้องเป็นผู้ "สอนธรรม นำปฏิบัติ"¹¹

¹⁰ คณิงนิตย์ จันทบุตร, สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: หจก.ภาพนิมน์, 2532), หน้า 102.

¹¹ สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติโมลี(สมศักดิ์ ป.ธ.9), รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานีพุทธโฆสศึกษา, 16 มิถุนายน 2537.

จากทัศนะต่าง ๆ ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า บทบาททางสังคมของพระสงฆ์ในอนาคตนั้นจะต้องเป็นผู้นำของสังคมทั้งด้านความรู้ การประเพณีปฏิบัติได้เช่นเดียวกับบทบาทของพระสงฆ์ในอดีตหรือเป็นผู้นำที่ดียิ่งกว่าในอดีต เพราะสังคมที่ซับซ้อน การสื่อสารที่ติดต่อถึงกันได้อย่างรวดเร็ว การศึกษาของประชาชนในทางโลกก้าวไปไกลกว่าการศึกษาของพระสงฆ์ พระสงฆ์จะต้องทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ดำรงตนให้มั่นคงในพระธรรมวินัย เป็นตัวอย่างด้านการประเพณีปฏิบัติแก่สังฆฆราวาส และสั่งสอนธรรมะให้แก่พุทธศาสนิกชนได้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย การที่พระสงฆ์จะสามารถดำรงบทบาทการเป็นผู้นำสังคมดังกล่าวแล้วได้นั้น พระสงฆ์ต้องมีความรู้ ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพของพระสงฆ์จึงขึ้นอยู่กับการพัฒนาคุณภาพด้านการศึกษาสำหรับพระสงฆ์เป็นหลัก

จากการที่รัฐไม่สามารถอำนวยความสะดวกทางการศึกษา แก่ประชาชนอย่างเสมอภาคกัน จึงทำให้คนในสังคมถือเอาประเพณีการบวชเรียนเป็นช่องทางในการศึกษา เพราะการบวชเรียนเคยเป็นประเพณีด้านการศึกษาของสังคมไทย ทำหน้าที่ให้การศึกษาวิชาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นการศึกษาที่เปิดโอกาสให้เด็กทุกคนไม่ว่ายากดีมีจนได้มาเรียนต่อในระบบการศึกษาที่คณะสงฆ์จัดขึ้น ซึ่งเด็กที่มาบวชส่วนใหญ่ล้วนเป็นเด็กด้อยโอกาส ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต)¹² ที่กล่าวว่า

เมื่อรัฐยังไม่มีกำลังพอที่จะขยายการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ หรือสำหรับมวลชนออกไปให้ทั่วถึง และยังไม่สามารถอำนวยความสะดวกทางการศึกษาแก่ประชาชนอย่างเสมอภาคกัน ชาวนาชาวชนบทที่ยากจน ก็อาศัยประเพณีการบวชเรียนและการที่วัด เป็นแหล่งการศึกษามาแต่โบราณเป็นช่องทาง ตลอดจนเป็นทางผ่านที่จะให้ลูกหลานของตนได้รับการศึกษาตามมีตามได้...

สอดคล้องกับการวิจัยของ พระมหามณเฑียร อีรานนโท(จารังกิจ)¹³ ซึ่งพบว่า

¹²พระราชวรมณี(ประยูรค์ ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, หน้า 5.

¹³พระมหามณเฑียร อีรานนโท(จารังกิจ), "การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย (พ.ศ.2489-2530)," (ปริญญานินธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), บทคัดย่อ.

ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีบทบาทในฐานะเป็นช่องทางการศึกษาของบุคคลผู้ด้อยโอกาสในสังคม ช่วยผ่อนเบาปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของรัฐ

ดังนั้นการที่รัฐยังไม่ประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง และยังไม่สามารถทำให้ประชาชนมีความเสมอภาคแห่งโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ก็จะช่วยให้วัด และพระสงฆ์ยังคงมีบทบาทสำคัญในสังคมทางการศึกษาอยู่ต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับการขยาย โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ของกรมการศาสนาอย่างรวดเร็วในปัจจุบันจาก 101 โรงเรียน ในปีการศึกษา 2531 ขยายเป็น 308 โรงเรียน ในปีการศึกษา 2537 จากจำนวน นักเรียน(มัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย) 19,788 คน ในปีการศึกษา 2531 เป็น 49,070 คน ในปีการศึกษา 2537 โดยกรมการศาสนามุ่งเน้นกลุ่มบุคคลผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ที่ผู้ปกครองมีฐานะยากจนและการคมนาคมไม่สะดวก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต)¹⁴ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ครั้นการศึกษาของรัฐขยายไปถึงหรือเจริญขึ้นในถิ่นใด (หรือเศรษฐกิจเจริญขึ้นใน ถิ่นใด)จำนวนเด็กที่มาบวชเณรในถิ่นนั้นก็ลดไป จนถึงขั้นนับได้ว่าไม่มีบวชเลย นอกจากเณรบวชหน้าไฟ เณรบวชชั่วคราวในฤดูร้อนแม้มีเณรประจำอยู่บ้างก็กลายเป็นเณร ที่มาบวชจากท้องถิ่นห่างไกลออกไปที่การศึกษาของรัฐยังไม่ถึง

สอดคล้องกับ พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี ป.ธ.9) ที่กล่าวถึงการขยายการศึกษาของโรงเรียน พระปริยัติธรรมสายสามัญว่า "...อยู่ที่ปัจจัยสำคัญคือ การจัดการศึกษาของรัฐบาลจะกระจายไป ได้ขนาดใดและเศรษฐกิจของประชาชนจะดีแค่ไหน"¹⁵

ดังนั้นการขยายโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาของประชาชน พร้อมทั้งฐานะ ทางเศรษฐกิจของประชาชนจะเป็นเงื่อนไขสำคัญ เมื่อรัฐสามารถให้ความเสมอภาคในโอกาสทาง

¹⁴ พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, หน้า 8.

¹⁵ สัมภาษณ์ พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี ป.ธ.9), กรมการมหาเถรสมาคม, 24 มิถุนายน 2537.

การศึกษาแก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึง ประชากรมีฐานะทางเศรษฐกิจดี การศึกษาสำหรับพระสงฆ์ที่จัดขึ้นเพื่อสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาจะค่อย ๆ ลดน้อยลงจนหมดไป โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญก็จะหมดการะไป และการขยายจำนวนของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญจะส่งผลต่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่อาจจะต้องรับนิสิตนักศึกษาเพิ่มขึ้นในระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์จะเป็นระดับใดก็ตาม แนวคิดในการจัดการศึกษาจะต้องคำนึงถึงการให้การศึกษาด้านพุทธธรรม โดยยึดหลักไตรสิกขา เพื่อให้พระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำของสังคมทั้งด้านความรู้และการประพฤติปฏิบัติโดยเฉพาะในสภาวะที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วได้ตลอดไป

ในการจัดการศึกษานั้นจะให้การศึกษาทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติควบคู่กันไป เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา หลักการศึกษาสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้มี 2 อย่าง คือ คันถุระ การศึกษาด้านปริยัติ และวิปัสสนาธุระ ศึกษาโดยการทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงหรือการลงมือปฏิบัติ การศึกษาด้านปริยัติและปฏิบัติจึงต้องควบคู่กันไป เพื่อให้การศึกษาในพระพุทธศาสนาได้ผลถูกต้องสมบูรณ์ เพราะความรู้ที่ปราศจากการนำไปปฏิบัติก็ไม่มีค่าไม่เกิดประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)¹⁶ ที่กล่าวว่า

พระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาแล้ว จึงต้องเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้มีความรู้ด้านปริยัติเพราะการไม่รู้พระธรรมวินัยนั้นเป็นช่องทางแห่งความเสื่อม ตนเองก็ไม่สามารถประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องไม่เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของตน และไม่สามารถทำผลดีให้เกิดแก่สังคม ทำให้การบวชไม่เกิดคุณค่าแก่ชีวิตแก่สังคมเท่าที่ควร ส่วนการปฏิบัตินั้นเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำบุคคลนั้นเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในพระศาสนาผู้ที่หวังความสำเร็จหวังเข้าถึงความจริงจึงต้องลงมือปฏิบัติเอง

¹⁶ พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สมมิตร, 2532), หน้า 48.

และยังกล่าวเพิ่มเติมถึงประโยชน์ของการศึกษาทั้งปริยัติและปฏิบัติว่า "เพื่อให้ผู้ปริยัติก็เอาใจใส่ที่จะปฏิบัติด้วย และผู้ที่ปฏิบัติก็ให้เรียนรู้ปริยัติให้พอแก่การด้วยเพื่อประโยชน์จะได้สมบูรณ์"¹⁷ และ สนิท ศรีสำแดง¹⁸ กล่าวสอดคล้องกันในเรื่องนี้ว่า"...พระพุทธศาสนาเน้นที่การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง...ควรเพียรพยายามด้วยตนเองเพื่อจะบรรลุเป้าหมายในชีวิต ความสำเร็จใด ๆ ความดี ความชั่ว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฤกษ์ยามหรือการอ้อนวอน หากแต่ขึ้นอยู่กับการกระทำของตนเองเป็นสำคัญ" และการปฏิบัตินั้นจะต้องมีการตรวจสอบ เพื่อให้ทราบว่า การปฏิบัตินั้นถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาหรือไม่ แม้แต่ผลของการปฏิบัติจะเป็นผลที่ถูกต้องก็มีหลายชั้นหลายระดับ เมื่อเป็นการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ผู้ที่จะตัดสินชี้ขาดว่าเป็นผลที่ถูกต้องหรือผิดพลาด และเป็นผลในชั้นไหนระดับไหน ก็คือพระพุทธเจ้า¹⁹ แต่เนื่องจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วจึงต้องถือพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บันทึกพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้เป็นเครื่องตัดสิน

เนื่องจากสภาพสังคมไทยในอนาคตที่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว คนในสังคมจะพรุ่งพร้อมไปด้วยวัตถุเช่นเดียวกับสังคมอเมริกา²⁰ แต่จะประสบปัญหาทั้ง ด้านร่างกายและจิตใจ มีการตายด้วยโรคที่เกิดจากความสะอึกสยหายเพิ่มมากขึ้น เช่น โรคหัวใจ โรคมะเร็งและโรคทางจิต การฆ่าตนเองและครอบครัวเพิ่มมากขึ้น คนรุ่นใหม่ปฏิเสธสังคมของตนหันมาสนใจศาสนาในทางตะวันออก สิ่งที่เขาสนใจคือคำสอนและสมาธิ สภาพสังคมไทยในอนาคตก็คงจะไม่แตกต่างจากสภาพของสังคมอเมริกันเท่าใดนัก เพราะสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันถ้าไม่ได้รับการแก้ไขไปในทางที่ดีขึ้นก็จะ เป็นเครื่องบ่งบอกสภาพสังคมในอนาคตได้เป็นอย่างดี ดังนั้นสมาธิ หรือวิปัสสนา ที่ถูกต้องจะเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยแก้ไขตัวบุคคลและควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมได้ทางหนึ่ง ซึ่งทุกคนสามารถนำวิปัสสนามาใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตของตน ในการ

¹⁷ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), นิพพาน-อนัตตา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 50.

¹⁸ สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา, (กรุงเทพฯ: นิลนารการพิมพ์, 2534), หน้า 131.

¹⁹ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), นิพพาน-อนัตตา, หน้า 56.

²⁰ พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต). มองอเมริกามาแก้ไขหาไทย. (กรุงเทพฯ: บริษัทด้านสุขภาพการพิมพ์, 2528), หน้า 12-19.

ประชุมนานาชาติเรื่อง วิปัสสนาที่เหมาะสมกับโลกปัจจุบัน ซึ่ง เอส. เอ็น. โคเอ็นก้า²¹ ได้กล่าวถึง วิปัสสนากับโลกยุคใหม่ว่า "มลพิษภายนอกทำให้ชาวโลกเป็นอันตราย เช่นเดียวกับมลพิษภายในจิตใจของเราที่เป็นอันตรายต่อชีวิต วิปัสสนาสามารถจะสร้างสิ่งที่ดีกว่าในสังคมยุคใหม่ นั่นคือบรรยากาศแห่งความสงบ..." ในการประชุมเรื่องเดียวกันยังได้เสนอผลการนำวิปัสสนาไปใช้กับการศึกษา เช่นเดียวกับในประเทศไทยเรา และการนำวิปัสสนาไปใช้กับผู้บริหารและคนงาน ซึ่งช่วยเพิ่มสมรรถนะแก่นักบริหารธุรกิจ ทำให้สุขภาพจิตดีทั้งนายจ้างและลูกจ้าง ปัญหาการขัดแย้งกันในที่ทำงานที่รุนแรงไม่เกิดขึ้น ดังนั้นวิปัสสนาจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มาก โดยเฉพาะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและมีปัญหาสังคมที่ซับซ้อน การฝึกวิปัสสนาจึงมีความจำเป็นในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการวางแนวทางในการปฏิบัติเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนเป็นขั้นตอนคือ ปรียัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ และผู้ที่สามารถเป็นผู้สอนได้เป็นอย่างดีคือพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา และแนวโน้มที่น่าจะเป็นไปได้คือ ผู้สอนด้านการปฏิบัติจะมีฆราวาสเพิ่มมากขึ้นแต่ถ้าไม่มีการศึกษาด้านปรียัติควบคู่ไปด้วยอาจจะทำให้เกิดการบิดเบือนแนวทางที่ถูกต้องได้

อาจจะสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์จะต้องจัดการศึกษาด้านปรียัติและปฏิบัติควบคู่กันไป เพื่อให้สามารถประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ศาสนิกชนได้ และฝึกอบรมให้แก่ประชาชนโดยทั่วไป เพื่อให้ได้ผลสมบูรณ์เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมและการปฏิบัตินั้นยังเป็นหนทางที่จะนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตในพระพุทธศาสนา ในฐานะที่พระสงฆ์จะเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อสังคมในด้านความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณด้านความประพฤติและความรู้ พระสงฆ์จะต้องมีความรู้ในเรื่องของตนคือพระธรรมวินัยเป็นอย่างดี การศึกษาพระธรรมวินัยจะต้องศึกษาทั้งด้านปรียัติและปฏิบัติควบคู่กันไป โดยอาศัยการตรวจสอบทั้งด้านปรียัติและปฏิบัติจากพระไตรปิฎก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดการศึกษาให้แก่พระสงฆ์ ทั้งด้านปรียัติและปฏิบัติควบคู่กันไป

²¹ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ). "การประชุมนานาชาติ เรื่อง วิปัสสนาที่เหมาะสมกับโลกปัจจุบัน" พุทธจักร 48, 8 (สิงหาคม 2537) : 32-35.

ส่วนแนวโน้มน้ำที่ไม่ผ่านเกณฑ์แต่น่าสนใจคือ จะมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ระดับโลก โดยจัดเป็นมหาวิทยาลัยนานาชาติ ให้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงครองราชย์ครบ 50 ปีให้เป็นสถาบัน ที่จัดการศึกษาและเป็นศูนย์ค้นคว้าวิจัยด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งจัดตั้งหอจดหมายเหตุ พิพิธภัณฑ์พระพุทธศาสนาเพื่อเป็นสถานที่เก็บรวบรวมประวัติ ผลงาน หนังสือ คำสอนของสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และเป็นแหล่งค้นคว้าด้านพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ของประเทศ²² ในระยะแรกจะเปิดสอนในระดับประกาศนียบัตรและต่อไปจะเปิดสอนในระดับปริญญาตรี สำหรับผู้เรียนจะรับทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ครู-อาจารย์ที่จะใช้สอนเป็นบุคลากรในประเทศ²³ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีที่มีผู้ให้ความสนใจในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาขึ้น เพราะในปัจจุบันเราขาดบุคลากรที่มีความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา มาก ทั้งครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน ประชาชนที่นับถือศาสนา ก็ไม่มีความรู้ในเรื่องคำสอนอย่างแท้จริง ถ้าสามารถจัดตั้งได้สำเร็จจะทำให้มีสถานที่ผลิตบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอีก นอกจากมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่ง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปศึกษาได้ จะทำให้มีผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น ผู้สนใจศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่ต้องไปเสาะแสวงหาสำนักเรียน หรือผู้สอนที่สอนผิดหลักจากพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกทั้งด้านคำสอน การประพฤติปฏิบัติ เป็นผลให้คำสอนของพระพุทธศาสนา เกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษาปฏิบัติอย่างแท้จริง ขณะนี้ได้มีผู้แสดงความจำนงบริจาคเงินจำนวน 600 ล้านบาท เพื่อใช้ในการก่อสร้างอาคารเรียน ซึ่งกำหนดว่าจะก่อสร้างในที่ดินของวัดบวรนิเวศ ที่อยู่ใกล้ถนนมณฑล หรือที่จังหวัดปทุมธานี และกำหนดว่าจะเปิดให้ทันในปี 2538 การจัดตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา ระดับโลกนี้ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจและสนับสนุนให้เกิดขึ้นและอาจเป็นแหล่งผลิตผู้นำทางศาสนาอีกสถาบันหนึ่ง

จุดมุ่งหมายทางการศึกษา

จากการวิจัยพบว่า แนวโน้มจุดมุ่งหมายทางการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ จะสนองความต้องการ 3 ด้าน คือ ด้านศาสนา ด้านสังคม และบุคคล

²² การศึกษา-ศาสนา. ไทยรัฐ (18 มกราคม 2538): 8.

²³ การศึกษา, "ตั้งราชวิทยาลัยภูมิพลโลกิยกุ," มติชน (29 ตุลาคม 2537): 11.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า บุคลากรในสังคมไม่ว่าจะอยู่ในเพศ วัย ฐานะและ อาชีพใดก็ตาม คุณภาพเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ในสภาพปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ หลายด้าน เช่น ด้าน เศรษฐกิจ เปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นสังคมกึ่งเกษตรอุตสาหกรรมและบริการอย่างรวดเร็วในยุคโลกาภิวัตน์ ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สื่อมวลชน และข่าวสารเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว เช่น ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ถูกทำลาย ควันพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม สภาพของสังคมที่เปลี่ยนไปเป็นลักษณะของสังคมเมืองมากขึ้น ความหย่อนยานด้านศีลธรรมจรรยา ของคนในสังคม เป็นต้น ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ จะแก้ไขได้ถ้าสามารถพัฒนาคุณภาพของบุคลากรใน สังคม ให้สามารถนำการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมได้

ในเรื่องการพัฒนาคุณภาพของบุคลากรนั้น การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างคน ที่จะสามารถนำการพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมได้อย่างสมดุลซึ่ง สอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาในอนาคตของ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติที่ กล่าวถึงผลผลิตของระบบการศึกษาในอนาคตว่า "...จะต้องเป็นพลเมืองของประเทศที่สามารถ ปรับตัวและแก้ไขปัญหาที่จะมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นในสถานการณ์ที่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว..."²⁴

ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากร เช่นเดียวกับบุคลากร ของพระพุทธศาสนา การศึกษาพระพุทธศาสนาในอดีตมีจุดมุ่งหมายหลัก เพื่อพัฒนาคุณภาพของ พระภิกษุสามเณร 2 ประการ คือ²⁵

ประการแรก เพื่อความรู้ความเข้าใจเพื่อความแตกฉานและความเป็นพหูสูตรในพระ พุทธพจน์ที่เรียกว่า นวังกัสสปสูตร คือให้มีความรู้ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เรียกว่า คันถุระ

ประการที่สอง เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ศึกษาในด้าน วิปัสสนาธุระ เป็นการศึกษาเพื่อละกิเลส

²⁴ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, แนวทางการจัดการศึกษาในอนาคต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532), หน้า 14.

²⁵ "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," วิทยาจารย์ 89, 4 (เมษายน 2534): 8.

ดังนั้นการศึกษาพระพุทธศาสนาจึงเป็นกิจสำคัญในหน้าที่ของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของสถาบันสงฆ์ เป็นศาสนทายาทเป็นผู้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระราชวรมุนี(ประยูร ปยุตโต)²⁶ ที่กล่าวว่า "การที่จะสร้างพระสงฆ์ให้มีความเป็นผู้นำในทางปัญญาและในทางคุณธรรมได้ การศึกษาหรือการศาสนศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ เราจะต้องถือเอาการศึกษาเป็นหลัก...ในฝ่ายพระศาสนา การศึกษาเป็นรากฐานของทุกอย่าง" และได้กล่าวเพิ่มเติมในเรื่องการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ที่จะต้องทำหน้าที่เป็นศาสนทายาทว่า "...จะต้องเป็นพระสงฆ์ที่มีคุณภาพ แต่เนื่องจากการศึกษาของคณะสงฆ์เท่าที่เป็นอยู่ไม่เพียงพอที่จะรักษาพระศาสนาไว้ได้ด้วยดีในสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง²⁷ ดังนั้นคณะสงฆ์จึงต้องมุ่งพัฒนาคุณภาพของพระสงฆ์ ให้สามารถเป็นที่พึ่งเป็นแหล่งแห่งสติปัญญาทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีความรู้ ซึ่งพระสงฆ์ที่มีคุณภาพนั้นพระพุทเจ้าตรัสไว้อย่างหนึ่งว่า ต้องมีความสามารถในการที่จะแก้ปรับวาทะคือคำกล่าวของลัทธิภายนอก เมื่อมีการกล่าวจ้วงจาบของบุคคลภายนอกต่อพระพุทธศาสนา บุคคลที่จะสืบทอดพระพุทธศาสนา ต้องสามารถกล่าวชี้แจงให้วาทะที่กล่าวจ้วงจาบนั้นตกไป หรือหมดความหมายไป แต่การศึกษาของเราเท่าที่ผ่านมาแล้วยังทำหน้าที่ได้ไม่เพียงพอ²⁸

ยังสอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพสังคม วัฒนธรรมและจริยธรรม ทศนคติและศาสนาของกระทรวงศึกษาธิการที่ว่า...การจัดการศึกษาจึงควรมุ่งเน้นการเสริมสร้างความรู้ ความสามารถในการประกอบอาชีพเตรียมคนให้พร้อมที่จะปรับตัวทั้งเชิงรับและเชิงรุก โดยก้าวไปข้างหน้าอย่างมีทิศทางและเหตุผลและต้องจัดการศึกษาที่ช่วยในการพัฒนาด้านจิตใจเพื่อแก้ปัญหาความเสื่อมทางจริยธรรมจรรยา²⁹

²⁶ พระราชวรมุนี(ประยูร ปยุตโต), ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, 2527), หน้า 78.

²⁷ พระเทพเวที, ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 27.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

²⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, แผนพัฒนาการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรม ระยะที่ 7(พ.ศ.2535-2539), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2535), หน้า 48.

ดังนั้นจึงต้องปรับปรุงพระสงฆ์ให้มีคุณภาพตามที่ต้องการ โดยการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษา ปรับปรุงเนื้อหาขยายขอบเขตวิชาให้กว้างขวางออกไป เพื่อให้พระสงฆ์มีความรู้เท่าทันต่อสภาพปัจจุบัน ผลิตคนที่มีคุณภาพให้มีจำนวนเพียงพอสามารถนำความรู้ทางพระศาสนามาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ให้คนปัจจุบันมองเห็นคุณค่าเข้าใจและใช้ให้เป็นประโยชน์ได้

การศึกษาของพระสงฆ์นั้น ถือเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของชาวไทยที่มีอายุครบ 20 ปี บริบูรณ์ขึ้นไปจะต้องบวชเรียน เมื่อไม่สามารถอยู่ต่อไปได้หรือหมดศรัทธาก็เลิก ระบบการบวชเรียนของไทยนั้นเปิดโอกาสให้ผู้บวชที่สมัครใจอยู่ต่อไป ผู้หมดศรัทธาต้องการลาสิกขาที่ย่อมทำได้โดยมีผู้บวชใหม่ทดแทนทุกปีหมุนเวียนกันไป ทำให้สถาบันสงฆ์ทรงตัวอยู่ได้โดยผู้มีน้ำใจศรัทธาอยู่เป็นหลัก ในขณะที่เดียวกัน ความผิดพลาดในการจัดการศึกษาของรัฐ ทำให้ผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาจากการบริการของรัฐอาศัยประเพณีการบวชเรียนเข้ามาเพื่อเลื่อนสถานะทางสังคมของตน ซึ่งคณะสงฆ์ได้ช่วยบรรเทาปัญหาของรัฐมาโดยตลอด โดยที่รัฐบาลเองก็ไม่ได้ให้ความใส่ใจ สังคมก็มองในลักษณะว่าพวกเขาเหล่านั้นเอาเปรียบสังคม เห็นสถาบันศาสนาเป็นทางผ่านเข้ามาเพื่อรับประโยชน์เท่านั้น เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นเลิกออกไป

สอดคล้องกับ พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต)^{๓๐} ที่กล่าวว่า "ถ้าเราไม่ต้องการให้พระสิกข์ไม่ต้องการพระมาบวชแล้วสัก เราก็ควรจะไปเลิกประเพณีบวชเรียนสมัยโบราณเสีย" เขมานันท์^{๓๑} กล่าวว่า "การสิกข์ของพระเณรเป็นการลับเปลี่ยนถ่ายเทคนดี คนรู้ธรรมะออกสู่สังคม"

ดังนั้นการบวชแล้วเลิกจึงเป็นเรื่องปกติในสังคมไทย เพราะไม่มีบทพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าที่บัญญัติห้ามพระภิกษุสามเณรลาสิกขา มีแต่วางไว้เป็นระเบียบธรรมเนียมว่าด้วยการลาสิกขาของพระภิกษุสามเณร ซึ่งหมายถึงว่าพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ามิได้สร้างกำแพงสกัดกั้นมันแต่เปิดประตูไว้ใ้ใครอยู่ก็อยู่ใครใคร่ออกก็ออกไปและการที่พระสงฆ์จะบวชหรือเลิกไม่ใช่สิ่งสำคัญ

^{๓๐} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม, หน้า 76.

^{๓๑} จีรลิติตนันท์โทภิกขุ, "ปัญหาของพระศึกษาทางโลก," เสียงธรรม

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ คามหุไณ^{๓๒} ที่ว่า พระภิกษุสามเณรที่ไม่อาจอยู่ในพระศาสนาตลอดชีวิต จำเป็นต้องเรียนให้สูงให้กว้างขวาง ถ้าอยู่ในพระศาสนาไม่ลาสิกขาจนตลอดชีวิตก็จะเป็นหลักพระศาสนาเป็นที่พึ่งของพระศาสนาได้ และคณิงนิตย จันทบุตร ที่กล่าวว่า^{๓๓} "เมื่อบวชก็ขอให้ เป็นพระภิกษุที่เคร่งครัดในวินัย ประพฤติปฏิบัติชอบ หรือเมื่อสึกก็ขอให้ เป็นประชาชนพลเมืองดีมีศีลธรรมคุณธรรม" เป็นประชากรที่มีคุณภาพของประเทศชาติต่อไป ซึ่งทุกฝ่ายน่าจะยอมรับข้อเท็จจริงนี้และหาหนทางออกที่ดีที่สุดคือผู้ใดจะบวชตลอดไปโดยไม่สึกก็บวชเรียนต่อไป ใครบวชต่อไปไม่ได้จะออกมาเป็นชาวบ้านก็สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างดี ซึ่งอย่างน้อยที่สุดก็ช่วยให้บุคคลเหล่านั้นไม่เป็นสมาชิกที่ด้อยการศึกษาของสังคม

ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับแนวคิดของ พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)^{๓๔} ที่กล่าวถึงหลักการของการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ว่า

เราจะให้การศึกษาตามอุดมคติของพระศาสนา ตามหลักการที่จะสร้างพระภิกษุที่ดี และมีความสามารถที่จะสืบต่อพระศาสนาได้ แต่ในเวลาเดียวกัน เราไม่สามารถปฏิเสธความจริงของสังคม...การไม่ยอมรับความจริงก็เท่ากับเป็นการสร้างปัญหาให้มากยิ่งขึ้นอีก ฉะนั้นแนวทางใหม่ของเราก็คือ การยอมรับความจริงเอาทั้งหลักการของพระศาสนาและยอมรับสภาพเป็นจริง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เราจะต้องเอื้อประโยชน์ต่อพระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาในฐานะที่เป็นพลเมืองไทย ต่างก็มีความต้องการของตัวเองในการที่จะได้รับการศึกษา ในการที่จะมีความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต ในการมีสถานะทางสังคม ควรต้องสนองความต้องการของบุคคลเหล่านั้นเท่าที่เป็นการชอบธรรม และพระเทพเวที ยังได้สรุปจุดมุ่งหมายการให้การศึกษา

^{๓๒} คามหุไณ, "ผลการศึกษาส่งขันธ์ปีนี้," สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 34, 42 (3-9 เมษายน 2531): 36.

^{๓๓} คณิงนิตย จันทบุตร, สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย, หน้า 96.

^{๓๔} พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์, หน้า 24-25.

สำหรับพระสงฆ์ว่า จะต้องสนองความต้องการของพระศาสนาให้มั่นคง ปรกติ มีความสามารถเผยแผ่พระศาสนา สองเพื่อประโยชน์ของสังคม ทั้งในแง่หลักการที่ว่า จะให้พระ เณรมีความสามารถที่จะไปสั่งสอนประชาชนเพื่อให้เกิดศีลธรรมอันดี มีจริยธรรม และเป็นการช่วยแบ่งเบาปัญหาการศึกษาของรัฐในด้านโอกาสทางการศึกษาเพื่อช่วยเหลือชาวชนบท สาม สนองความต้องการของบุคคลคือในแง่ตัวของพระภิกษุสามเณรเอง เราต้องยอมรับความต้องการของพระภิกษุสามเณรเหล่านั้น

ดังนั้นอาจจะสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายทางการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้านั้น จะต้องตอบสนองความต้องการของพระศาสนาเป็นหลัก คือ การมีศาสนทายาทที่มีคุณภาพดี มีความรอบรู้ในพระศาสนา เพื่อเป็นที่พึ่งเป็นแหล่งแห่งสติปัญญาของพระศาสนา ในขณะเดียวกันก็ต้องยอมรับบทบาทในฐานะเป็นผู้ส่งเสริมผู้ต่อยโอกาสทางการศึกษาของสังคมไทย อย่างน้อยก็ช่วยให้เขาเหล่านั้นกลับออกไปสู่สังคมอย่างบุคคลที่มีประโยชน์ ไม่เป็นภาระแก่สังคม เป็นพลเมืองที่ดีมีคุณภาพ สามารถนำวิชาที่เรียนมาไปใช้ประกอบอาชีพให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและประเทศชาติต่อไป คณะสงฆ์และรัฐจะต้องยอมรับและร่วมมือกันดำเนินการให้การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน และเมื่อเงื่อนไขในการจัดการศึกษาหมดไป จุดมุ่งหมายหลักของการจัดการศึกษาเพื่อพระศาสนาจะเด่นชัดขึ้น ซึ่งคณะสงฆ์และรัฐบาลจะต้องวางนโยบายเพื่อรองรับจุดมุ่งหมายหลักนี้ไว้ให้ทันเหตุการณ์ มิใช่ปล่อยให้การศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับพระสงฆ์เป็นไปตามยถากรรมเช่นในปัจจุบันนี้

ในการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองพระพุทธานุศาสนานในการผลิตศาสนทายาทพร้อม ๆ กับคณะสงฆ์ต้องรับภาระในการส่งเสริมผู้ต่อยโอกาสทางการศึกษา ทำให้จุดมุ่งหมายหลักในการผลิตศาสนทายาทเป็นไปได้ยาก ผู้วิจัยเห็นว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้นมี เงื่อนไขที่สำคัญคือ การศึกษาของรัฐที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคนในชนบทผู้ยากจนได้ คณะสงฆ์จึงต้องรับภาระนี้แทน แต่ในปัจจุบันปรากฏว่ารัฐได้ขยายโอกาสทางการศึกษาออกไปทุกท้องถิ่นอย่างทั่วถึง และจะจัดการศึกษาภาคบังคับในลักษณะให้เปล่า ดังนั้นคาดว่าภาระเพื่อส่งเสริมผู้ต่อยโอกาสทางการศึกษาจะลดน้อยลงเรื่อย ๆ และหมดไปในที่สุด ดังนั้นแนวโน้มที่ผู้บวชระยะยาวในอนาคตนี้น่าจะมี 2 กลุ่ม คือ ผู้ที่มีศรัทธาในพระศาสนาบวชเข้ามาเพื่อต้องการศึกษาปฏิบัติอย่างแท้จริง จะเห็นได้จากกลุ่มคนหนุ่มสาวที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธานุศาสนาย่างมากมาย ส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีความรู้ในระดับวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งน่าจะเป็นกลุ่มของผู้สูงอายุที่บวชเข้ามาด้วยความสนใจและตั้งใจยึดพระพุทธานุศาสนาเป็นที่พึ่งในวาระสุดท้ายของชีวิต

ดังนั้นการผลิตศาสนทายาทอาจจะได้จากบุคคลทั้ง 2 กลุ่มที่กล่าวมา เนื่องจากเป็นผู้ที่
 บวชเข้ามาด้วยความศรัทธาอย่างแท้จริง โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่มีความรู้ในกลุ่มแรก ซึ่งมีความรู้และ
 ดำรงชีวิตในสังคมจนเกิดการเบื่อหน่ายแล้ว ซึ่งเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ที่จะต้องวางนโยบายเพื่อ
 รองรับบุคคลเหล่านี้ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและแก่ผู้ที่บวชเข้ามาอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเห็นว่า ศาสนทายาทในอนาคตอาจจะเป็นฆราวาส ผู้มีความรู้ด้าน
 พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีทั้งหญิงและชายซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้บ้างแล้ว เช่น คณะภิกษุ
 อินทรกำแหง รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ฯลฯ เป็นต้น ประกอบกับมหาวิทยาลัย
 สงฆ์มีโครงการจะเปิดให้ฆราวาสที่สนใจพระพุทธศาสนา เข้าไปศึกษาได้ และโครงการเปิด
 มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาในระดับนานาชาติ รวมทั้งการเปิดสอนระดับปริญญา เอกด้านพระพุทธ
 ศาสนาของมหาวิทยาลัยมหิดล น่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการผลิตและสรรหาศาสนทายาททาง
 หนึ่งก็ได้ ซึ่งอาจจะไม่จำเป็นต้องเป็นพระภิกษุสงฆ์ดังอดีต ดังนั้นศาสนทายาทในอนาคตอาจจะมีทั้ง
 พระภิกษุสามเณร ฆราวาสทั้งชายและหญิง ซึ่งจะมีส่วนช่วยให้การรักษาพระศาสนายิ่งสมบูรณ์มาก
 ขึ้นเพราะพุทธบริษัททุกฝ่ายได้ให้ความสนใจในการศึกษาพระพุทธศาสนา ส่วนด้านการดำรงบทบาท
 ศาสนทายาทของพระสงฆ์นั้นยังมีความสำคัญต่อสังคมไทยเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในชนบทและพระ
 สงฆ์ที่จะเป็นศาสนทายาทได้เป็นอย่างดีนั้นเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่บวชตั้งแต่
 เด็ก ๆ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่คณะสงฆ์ พระสงฆ์ รัฐบาล และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะช่วยกันประคับ
 ประคองให้พระสงฆ์สามารถดำรงบทบาทในฐานะเป็นศาสนทายาทได้นานมากน้อย เพียงใด

แนวทางดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดหมาย

ผลการวิจัยพบว่า จะให้มีการรับรองสถานภาพการเป็นนิติบุคคลของมหาวิทยาลัยสงฆ์
 การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้น จะต้อง มีหน่วยงานรับผิดชอบทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มี
 การจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อร่วมกันพิจารณา กำหนดนโยบายและควบคุมดูแล หาแนวทางในการจัด
 การศึกษาสำหรับพระสงฆ์ทุกประเภท คณะกรรมการนั้นต้องมีอิสระในการดำเนินงาน

การรับรองสถานภาพการเป็นนิติบุคคลของมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือการรับรองพระราช
 บัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสองแห่ง ซึ่งมีความสำคัญต่อการบริหารงานของมหาวิทยาลัยในด้าน
 ต่าง ๆ มากเพราะหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย
 ขึ้น ในปี.ศ.2436 และมหาธาตุวิทยาลัยในปี พ.ศ.2439 แล้ว ต่อมาการศึกษาในรูปแบบ"วิทยาลัย"

ของสงฆ์ที่ปิดตัวลง เนื่องจากรัชกาลที่ 5 ได้ขยายการศึกษาในรูปของโรงเรียนวัด ในปี พ.ศ. 2489 คณะสงฆ์ได้เปิดสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และในปีพ.ศ. 2490 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในวัดมหาธาตุฯ ก็เปิดตามมา เพื่อให้เป็นสถานศึกษาวิชาการและวิชาพระพุทธศาสนาขั้นสูง ดำเนินการศึกษาถึงระดับปริญญา และได้มีความพยายามที่จะให้มีการรับรองพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 แต่ก็มีข้อขัดข้องตลอดมา จนในปีพ.ศ. 2512 คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม ได้มีคำสั่งมหาเถรสมาคมเรื่อง "การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. 2512" และ "สภาการศึกษาของคณะสงฆ์พ.ศ. 2512" ซึ่งช่วยให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้รับการรับรองจากคณะสงฆ์ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2527 รัฐสภาได้ผ่านร่างพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2527" โดยให้การรับรองวิทยฐานะผู้ที่จบจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งคือ ศึกษาศาสตรบัณฑิต(ศน.บ.)จากมหามกุฏราชวิทยาลัย และพุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.)จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แต่ไม่ได้ให้การรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เพียงแต่ให้การรับรองวิทยฐานะผู้ที่เรียนจบในระดับปริญญาตรีเท่านั้น

ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับความเห็นของ พระราชวรมนี³⁵ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ที่กล่าวว่า "จะไป พอใจว่าตั้งโดยพระบรมราชโองการเท่านั้นไม่ได้" เพราะพระบรมราชโองการนั้นยังไม่สมบูรณ์ คือยังไม่ได้ทรงลงพระนาม สถาบันต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นโดยพระบรมราชโองการแม้จะสมบูรณ์แล้วแต่เป็นคนละยุคสมัยสถานะอยู่ในสภาพแวดล้อมต่างกัน จึงต้องมีกฎหมายกำหนดฐานะออกมาให้ชัดเจน และได้กล่าวเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกันว่า

มหาวิทยาลัยสงฆ์เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังไม่มีฐานะชัดเจนในสภาพแวดล้อมปัจจุบันว่าเป็นสถานศึกษาระดับไหน... เป็นของหลวงของรัฐ ของเอกชนของคณะสงฆ์ หรือของใคร ถ้าจะบอกว่า เป็นมหาวิทยาลัยก็ต้องมีกฎหมายระบุไว้ชัด เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ตั้งโดยพระบรมราชโองการ... ก็ต้องมี พ.ร.บ. ล่าสุดก็ออกใหม่ไม่ก็ป็นี่เอง

³⁵ พระราชวรมนี, "ความเป็นมาของพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์," พุทธจักร 38,9 (กันยายน 2527): 54.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สถานของมหาวิทยาลัยสงฆ์จะต้องมีพระราชบัญญัติรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัย เพื่อให้เป็นมหาวิทยาลัยที่ถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อป้องกันการปิดกั้นต่อการบริหารงานด้านต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ เช่น ด้านวิชาการ จะสามารถเปิดสอนถึงระดับปริญญาเอกได้ เพราะในขณะนั้นมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้เปิดการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษามาตั้งแต่ปี.ศ. 2530 แล้วแต่ยังเป็นมหาบัณฑิตเถื่อนอยู่ เพราะมีกฎหมายรับรองเฉพาะปริญญาตรีเท่านั้น "ผู้สำเร็จการศึกษาสูงสุดของคณะสงฆ์แล้ว อยากศึกษาต่อให้สูงกว่านั้น ก็ต้องไปนอก ไปนอกมี 2 อย่าง คือ ไปนอกประเทศ คือไปเรียนต่อต่างประเทศ... และไปนอกวัด"^{๓๖} คือ ต้องลี้กไปเรียนไปเป็นคฤหัสถ์ เพราะมหาวิทยาลัยทางโลก เช่น ภาควิชาปรัชญาคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สอนถึงปริญญาโทภาษาบาลี มหิดลได้เปิดหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิตสาขาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) สังกัดคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์^{๓๗} การศึกษาด้านศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทยนั้น ศาสนาอื่นก้าวหน้าไปมาก ศาสนาคริสต์สอนถึงปริญญาเอก รัฐบาลไทยรับรอง รัฐบาลให้ความช่วยเหลือ มหาวิทยาลัยสงฆลานครินทร์ภาคใต้ เปิดวิทยาเขตอิสลามโดยตรงสอนเศรษฐศาสตร์อิสลาม รัฐศาสตร์อิสลาม...^{๓๘} ซึ่งแนวคิดสอดคล้องกัน และพระราชบัญญัติรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทย รัฐกลับไม่ให้การรับรอง และพระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์แต่เดิม คือแผนกธรรมและแผนกบาลีเสียหาย โครงสร้างหลักสูตรทุกอย่างไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลง มีแต่จะไปเสริมให้การศึกษาเดิมดีขึ้น

เมื่อรัฐบาลให้ความช่วยเหลือให้การรับรองการศึกษาของบาทหลวงในศาสนาคริสต์ถึงระดับปริญญาเอก และศาสนาอิสลามก็มีสอนในมหาวิทยาลัยอย่างถูกต้อง ซึ่งรัฐให้การสนับสนุน ผู้วิจัยเห็นว่า รัฐสมควรจะให้การรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อให้มหาวิทยาลัยสามารถพัฒนาตนเองได้คล่องตัวขึ้นกว่าเดิม หรือหากจะพัฒนาให้เป็นระดับนานาชาติก็อาจจะเป็น

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน : 57.

^{๓๗} ประมุข โปธิ์ประสิทธิ์อินทร์, "สถานการณ์พระพุทธรูปศาสนาญาคำเนิด "โลกาภิวัตน์" อากาหรนำเป็นห่วง," มติชน (31 ธันวาคม 2537): 20.

^{๓๘} ดุลิต โสภิตา, "ปีทองการศึกษาสงฆ์," พุทธจักร 48,3 (มีนาคม 2537): 7.

ไปได้เร็วขึ้น^{๓๙} ซึ่งสอดคล้องกับที่ นายอานวย สุวรรณคีรี^{๔๐} กล่าวว่า "อยากเห็นพระสงฆ์เป็นผู้นำของสังคม ผู้นำทางจิตวิญญาณผู้นำทางศาสนา มหาวิทยาลัยทั้งสองจะได้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานานาชาติ ที่คนทั้งโลกจะได้เป็นที่พึ่ง" และสอดคล้องกับแนวคิดของ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)^{๔๑} ที่กล่าวว่า

การที่เราจัดให้มีการศึกษาในระดับปริญญาโทและมุ่งปริญญาเอกต่อไปนั้น เป็นการเดินทางที่ถูกต้องแล้ว...แต่ยังไม่ถึงจุดหมาย เพียงเป็นฐานเท่านั้น... เมื่อได้รับการยอมรับสถานะทางสังคมแล้ว ก็เอาสถานะนี้เป็นฐานในการสร้างความเป็นผู้นำทางการศึกษา...เป็นความดีเลิศ ที่เป็นประโยชน์แก่อุทิศต่อชีวิตของมนุษย์แต่ละคนและแก่วัฒนธรรมมนุษย์ โดยส่วนรวม สมตามหลักการของพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนหรือชนจำนวนมาก

ดังนั้น เมื่อพระสงฆ์ที่เรียนจบปริญญาตรีแล้ว อาจจะเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น สามารถเรียนต่อในมหาวิทยาลัยของพระสงฆ์เองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยไม่ต้องไปเรียนต่อในต่างประเทศเพื่อประหยัดเงินตราต่างประเทศและอยู่ในความควบคุมดูแลของคณะสงฆ์อย่างใกล้ชิดและยังคงมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่ยึดระยะเวลาในการลาสิกขาบทออกไปเพราะมีภาระเกี่ยวเนื่องอยู่กับการศึกษาในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ซึ่งทำให้มีพระที่มีความรู้รอบรู้ใช้พระพุทธศาสนาและเป็นที่พึ่งของสังคมเพิ่มขึ้นเพราะไม่ต้องลาสิกขาบทออกไปเรียน และบางส่วนอาจจะอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดไป จึงสมควรให้การรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งจากการสัมภาษณ์พระเถระ ในเรื่องของการบวชอยู่ได้นานจนไม่คิดสึกนั้น ส่วนหนึ่งมาจากการศึกษา จะเป็นการศึกษาด้านปริยัติหรือปฏิบัติก็ตาม เพราะเมื่อความสนใจนั้นอยู่กับการศึกษา ทำให้ไม่มีเวลาคิดถึงเรื่องอื่น ๆ จนไม่คิดที่จะสึก หรือเมื่อคิดจะสึกก็มีอายุมากเสียแล้ว

^{๓๙} ปฐมพงษ์ โปธิ์ประสิทธิ์อินทร์, "ความสำคัญของพ.ร.บ.มหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่นายอานวยและคนไทยต้องรู้," มติชน (17 ธันวาคม 2537): 31.

^{๔๐} นายอานวย สุวรรณคีรี, "ปีทองการศึกษาสงฆ์," พุทธจักร 47, 12 (ธันวาคม 2536): 15.

^{๔๑} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 78-79.

จึงอาจสรุปได้ว่าพระราชบัญญัติรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีความจำเป็นต่อการพัฒนามหาวิทยาลัยและพัฒนาการศึกษาสำหรับพระสงฆ์เป็นอย่างมาก เพราะผลที่จะบังเกิดตามมานั้นมิใช่เป็นประโยชน์แก่ผู้ใดผู้หนึ่งหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่จะบังเกิดผลแก่ส่วนรวมทั้งหมด มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจะได้เป็นศูนย์กลางของการผลิตบุคลากรทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณภาพ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและพระพุทธศาสนา เอื้อประโยชน์แก่สังคมมนุษย์โดยส่วนรวม ทั้งยังเป็นการประหยัดเงินตราต่างประเทศ และพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นก็ยังอยู่ในความคุ้มครองและพระเถระผู้ใหญ่อย่างใกล้ชิดไม่ต้องเป็นกังวลว่าพระภิกษุเหล่านั้นจะทำในสิ่งที่ไม่สมควรต่อพระธรรมวินัยหรือไปศึกษาในสิ่งที่เรียกว่าเตร็จจานวิชา เพราะได้จัดให้ศึกษาถึงระดับสูงสุดในมหาวิทยาลัยของสงฆ์เองแล้ว และถึงแม้ว่าพระสงฆ์ที่เรียนจบในระดับสูงสุดของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งจะลาสิกขาไปบ้างก็ไม่เป็นปัญหา เพราะจะมีพระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่งสืบทอดเป็นทอด ๆ ไปและในระยะเวลาที่บวชอยู่นั้น กระบวนการศึกษาและอบรมทางพระพุทธศาสนาคงจะขัดเกลาให้เป็นผู้ที่ไม่สร้างปัญหาให้แก่สังคม และอย่างน้อยเราก็คงมีประชาชนที่รู้เรื่องพระพุทธศาสนาดีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมมากกว่าผลเสีย และเมื่อรัฐได้ให้การรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง จะเป็นการแสดงถึงความเอาใจใส่ต่อการศึกษสำหรับพระสงฆ์ของรัฐเอง

ในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้นจะต้องมีหน่วยงานรับผิดชอบทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อร่วมกันพิจารณา กำหนดนโยบายและควบคุมดูแล หาแนวทางในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ทุกประเภท คณะกรรมการนั้นต้องมีอิสระในการดำเนินงานจากสภาพการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในปัจจุบันที่ไม่มีเอกภาพ อยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยงานและองค์กรที่เป็นเอกเทศจากกัน ทำให้ขาดประสิทธิภาพในการจัดการศึกษา เกิดความสับสนในหมู่พระภิกษุสามเณรผู้เล่าเรียนและผู้จัดการศึกษาเอง จากแผนภูมิ (หน้า 301) จะพบว่า การบริหารการศึกษาของสงฆ์ขึ้นอยู่กับพระราชบัญญัติ 2 ฉบับคือ พระราชบัญญัติกำหนดวิध्यฐานะ 2527 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2505 ที่กำหนดให้มีคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์และสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ 2512 รับผิดชอบจึงทำให้การจัดการศึกษาต่างฝ่ายต่างจัดทำไม่ประสานสัมพันธ์กัน ดังนั้นผลการวิจัยนี้ จึงสอดคล้องกับแนวคิดของ พระมหาพิสิฐ สุธมฺโม⁴² ที่กล่าวว่า "เพื่อให้

⁴² สัมภาษณ์, พระมหาพิสิฐ สุธมฺโม, รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, 8 มีนาคม 2537.

การศึกษาสำหรับพระสงฆ์มีเอกภาพและเป็นระบบที่ชัดเจนจึงสมควรที่จะจัดตั้งหน่วยงานและองค์กรที่รับผิดชอบการศึกษาของคณะสงฆ์ เพียงองค์กรเดียว เช่น คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ และอาจจะปรับเปลี่ยนกองศาสนศึกษาขึ้นเป็นสำนักงาน⁴³ ในลักษณะสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ หรือสำนักงานการศึกษาเอกชนก็ได้ และสอดคล้องกับแนวคิดของ ฉัตรสมาลย์ กบิลสิงห์⁴⁴ ที่กล่าวว่า "จะต้องจัดให้มีคณะกรรมการที่สมคัลย์กันระหว่างพระภิกษุสงฆ์ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษาและผู้บริหารการศึกษารวม 4 ส่วน (กรรมการมหาเถรสมาคม ให้ร่วมเป็นกรรมการด้วยตามสัดส่วน) เพื่อร่วมกันพิจารณาแนวทางในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ หน่วยงานและคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นจะต้องมีอิสระในการดำเนินงานมากกว่าในปัจจุบัน โดยให้มหาเถรสมาคมเป็นเพียงผู้ควบคุมดูแลหรือเป็นที่ปรึกษา เพื่อให้การตัดสินใจและการดำเนินการที่รวดเร็วยิ่งขึ้น กระจายอำนาจในการบริหารงานด้านการศึกษาไปสู่ภูมิภาคในระดับจังหวัดและอำเภอ มีนโยบายและแผนการดำเนินงานที่แน่นอนเป็นระบบ ในปัจจุบันการกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงาน มีในมหาวิทยาลัยสงฆ์และกองศาสนศึกษา กรรมการศาสนาที่ควบคุมดูแลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีไม่ปรากฏนโยบายและแผนงานที่แน่นอน

อาจจะสรุปได้ว่า แนวทางในการดำเนินงานเพื่อให้การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์บรรลุจุดมุ่งหมาย ในการสนองความต้องการของพระศาสนา สังคมและบุคคล โดยเฉพาะจุดประสงค์หลัก คือ การสนองความต้องการของพระศาสนา เพื่อผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพทั้งด้านปริยัติและปฏิบัตินั้นจะต้องมีหน่วยงานหรือองค์กรที่ชัดเจนเพียงองค์กรเดียว ทำหน้าที่อย่างอิสระ โดยมีมหาเถรสมาคมเป็นที่ปรึกษาหรือควบคุมดูแลอยู่ห่าง ๆ เพื่อให้การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ทั้งระบบ มีจุดมุ่งหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการวางแผนการศึกษา การกำหนดนโยบาย การดำเนินการจัดการศึกษา รวมทั้งการบริหารงานด้านอื่น ๆ ซึ่งทั้งคณะสงฆ์และกรรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการจะต้องใจกว้างยอมรับการเปลี่ยนแปลง เพื่อประโยชน์ของพระพุทธศาสนาและประเทศชาติโดยส่วนรวม

⁴³ การศึกษา, "ศธ. ันตถกโครงสร้างกรมการศาสนาตั้งเป็นสำนัก-หนุ่นพระช่วยราชการ," มติชนรายวัน (2 มิถุนายน 2537): 11.

⁴⁴ สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรสมาลย์ กบิลสิงห์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 6 มิถุนายน 2537.

การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์

ด้านหลักสูตรพบว่า หลักสูตรการศึกษาที่จัดให้แก่พระสงฆ์นั้นจะยังคงมีหลายหลักสูตรซึ่งขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของผู้บวช ผู้ที่บวชในระยะสั้นจะมีหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต)⁴⁵ ที่กล่าวว่า

จะต้องจัดให้ผู้เข้ามาบวชชั่วคราวตามประเพณี จะเป็นระยะสั้นหรือระยะยาวก็ตาม ซึ่งปีหนึ่ง ๆ มีจำนวนมากมาย ให้ได้รับการศึกษาอย่างเหมาะสม... โดยจะต้องให้มีการศึกษาขั้นพื้นฐานขึ้นระดับหนึ่ง(อาจกำหนดเวลา 1 ปี) เป็นการศึกษาภาคบังคับสำหรับพระภิกษุสามเณรทุกรูป เพื่อให้รัฐธรรมนูญพรักษาตัวได้รู้จักคุณค่าของพระพุทธรศาสนาเป็นรากฐานของศรัทธาและปัญญา และเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาต่อขั้นสูงขึ้นไปในศาสนศึกษาสายต่าง ๆ

เนื่องจากการศึกษาที่คณะสงฆ์ และรัฐจัดให้แก่ผู้ที่บวชในพระพุทธศาสนานั้นมีหลายแบบ เพื่อสนองวัตถุประสงค์ของผู้บวชที่แตกต่างกันไป แต่ในสภาพปัจจุบันปรากฏว่าผู้ที่บวชเข้ามาจำนวนมาก ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาทางพระศาสนาเลยแม้เพียงขั้นต้น⁴⁶ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ประธานคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ทรงลงพระนามในคำสั่งคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ ตั้งแต่วันที่ 17 มกราคม 2537 ให้ใช้หลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานพุทธศักราช 2537 ซึ่งกำหนดให้จัดการเรียนการสอนด้านความรู้พื้นฐานทางพระพุทธศาสนาให้แก่พระภิกษุสามเณรทั่วประเทศ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐาน จะเป็นหลักสูตรที่ช่วยแก้ปัญหาผู้ที่บวชเข้ามาแล้วไม่ได้รับการศึกษาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการ "บวชเสียข้าวสุก" แต่มีข้อสังเกตว่าหลังจากที่สมเด็จพระสังฆราชทรงลงพระนามให้ใช้หลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานแล้ว ยังไม่มีการนำไปปฏิบัติจริง ผู้รับผิดชอบในการนำหลักสูตรนี้ไปใช้ยังคงเป็นหน้าที่ของวัดหรือสำนักเรียนต่าง ๆ

⁴⁵ พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, หน้า 152-158.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156-158.

เช่นเดียวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี นอกจากนั้นยังอาจประสบปัญหาครูผู้สอนซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นถึงแม้ว่าจะแก้ปัญหาด้วยการให้ฆราวาสที่มีความรู้มาช่วยสอนก็ตาม โดยเฉพาะในชนบทที่หาบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถค่อนข้างยาก อย่างไรก็ตามหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานจะช่วยให้ผู้ที่บวชเข้ามาทุกคนได้ศึกษาจริง จะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องพระพุทธานุศาสตร์ด้านต่าง ๆ เช่น หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข มีความรู้ในพระวินัยเพียงพอที่จะประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องและมีพื้นฐานเพียงพอที่จะศึกษาค้นคว้าในระดับสูงขึ้นได้ สามารถที่จะนำหลักธรรมนั้นมาเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของตนและแนะนำผู้อื่นได้ เพื่อให้การจัดหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานประสบผลสำเร็จควรมีมาตรการดำเนินการอย่างชัดเจน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกรมการศาสนาและคณะสงฆ์จะต้องมีความจริงจังและจริงใจในเรื่องนี้ มิใช่ปล่อยให้แต่ละวัดหรือสำนักเรียนดำเนินการไปถึงเวลาก็จัดสอบดั่งเช่นที่ผ่านมา ควรให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เช่น ครูผู้สอน การนิเทศ การเรียนการสอน เป็นต้น

การวิจัยยังพบว่าการศึกษาภาษาบาลี มีความจำเป็นต่อการศึกษาในพระพุทธศาสนา เพราะภาษาบาลีและพระไตรปิฎก มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เนื่องจากพระไตรปิฎกนั้นเป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คำสั่งคือพระวินัย คำสอนก็คือพระธรรม ซึ่งเราเรียกรวมกันว่า "พระธรรมวินัย" และพระธรรมวินัยนี้ถือเป็นเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเมื่อพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พระธรรมวินัยนี้พระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้ จะเป็นศาสดาของชาวพุทธทั้งปวง หลังจากพระพุทธองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์สาวกทั้งหลายได้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่ และจารึกเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีในการสังคายนาครั้งที่ 3 คัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัยนี้เรียกว่า "พระไตรปิฎก" ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระเทพเวที (ประยูรย์ ปรยุตโต)⁴⁷ ที่กล่าวว่า

การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก เป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาหรือเป็นความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา กล่าวคือถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก เพื่อนำไปใช้ปฏิบัติพระพุทธานุศาสตร์ก็ยังดำรงอยู่ แต่ถ้าไม่มีการ

⁴⁷พระเทพเวที (ประยูรย์ ปรยุตโต), พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับคอมพิวเตอร์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 6-7.

ศึกษาพระไตรปิฎก แม้จะมีการปฏิบัติ ก็จะไม่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะไม่ดำรงอยู่คือจะเสื่อมสลายไป

ยังสอดคล้องกับ เสฉฐียรพงษ์ วรรณปก⁴⁸ ที่กล่าวว่า "การศึกษาพระปริยัติธรรม คือ การศึกษาพระธรรมวินัย อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าไตรปิฎก...การศึกษาศรีปริยัติเท่ากับเป็นก้าวแรกแห่งการสืบอายุพระพุทธศาสนา..."

ฉะนั้นการศึกษานี้จึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่หรือเสื่อมไปของพระพุทธศาสนาด้วย ส่วนภาษาบาลีนั้น เป็นภาษาที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก ซึ่งสอดคล้องกับ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)⁴⁹ ที่กล่าวว่า "พุทธพจน์หรือข้อความในพระไตรปิฎกนั้นในภาษาวิชาการเรียกว่า บาลีหรือพระบาลี หมายถึง พุทธพจน์ที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎก...และจารึกเป็นภาษาบาลีมคธ" จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเรื่องจุดมุ่งหมายของการศึกษาภาษาบาลี สรุปได้ว่า เรียนไปเพื่อศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของ กิรติ ศรีวิเชียร⁵⁰ ที่พบว่า "...การเรียนบาลีของพระภิกษุสามเณรนั้นจะมีจุดมุ่งหมายประการเดียวคือ การสืบต่ออายุของพระพุทธศาสนา..." และสอดคล้องกับ พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี ป.ธ.9)⁵¹ ที่กล่าวว่า "...การเรียนบาลีกับนักธรรมเป็นการรักษาพระพุทธพจน์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์..."

ดังนั้นการศึกษานี้จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา เพราะพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนานั้นบันทึกเป็นภาษาบาลี ถ้าไม่รู้จักภาษาบาลีก็ไม่สามารถศึกษาพระไตรปิฎกได้ เมื่อไม่สามารถศึกษาพระไตรปิฎกก็เท่ากับว่า การศึกษาพระพุทธศาสนาก็หมดไปด้วย เมื่อการศึกษาพระไตรปิฎก มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่หรือเสื่อมไปของ

⁴⁸ เสฉฐียรพงษ์ วรรณปก, "การศึกษาของพระสงฆ์," พระพุทธศาสนา : ทัศนะและวิจารณ์, หน้า 121.

⁴⁹ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับคอมพิวเตอร์, หน้า 23-24.

⁵⁰ กิรติ ศรีวิเชียร, "สภาพการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี," ไพบูลย์ 6, 1 (ตุลาคม - พฤศจิกายน 2528): หน้า 24.

⁵¹ พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี ป.ธ.9), "การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," วิทยากร 89, 4 (เมษายน 2534): 9.

พระพุทธศาสนาการศึกษาภาษาบาลีจึงมีความสำคัญยิ่ง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันพระไตรปิฎกจะมีการแปลเป็นภาษาไทยแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากการศึกษาพระพุทธรณ์จากต้นฉบับภาษาบาลีนั้นเป็นการศึกษาถึงเนื้อหาของพระพุทธศาสนา สำหรับผู้สอนธรรมะนั้นจำเป็นต้องเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง และสอดคล้องกับแนวคิดของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก⁵² ที่กล่าวว่า "...ภาษาบาลีเป็นหนึ่งในอีกหลายวิชาที่เป็นเอกลักษณ์ของพระสงฆ์ เพราะภาษาบาลีเป็นภาษาที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทำหน้าที่สืบทอดและสอนพระพุทธศาสนาควรจะต้องรู้ภาษาบาลีอย่างแตกฉาน จึงจะทำหน้าที่สอนพระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ"

ถึงแม้จะมีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยแล้วก็ตาม ในฐานะที่เป็นศาสนทายาทจำเป็นต้องศึกษาภาษาบาลีเพื่อรู้พระศาสนาและสามารถรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ได้ เมื่อมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้นจะได้ตัดสินได้ ที่แปลเป็นภาษาไทยแปลถูกหรือไม่ ถ้าเราไม่รู้ภาษาบาลี จะรู้ได้อย่างไรว่าแปลถูก⁵³ และจะได้ไม่เกิดปัญหาในการตีความ ปัญหาที่เกิดขึ้นทุกวันนี้เพราะคนที่ไม่รู้ภาษาบาลีแล้วตีความผิด ๆ การอ่านภาษาไทยแล้วตีความตามใจชอบนั่นคือความเลื่อมใสของศาสนา⁵⁴ ซึ่งก่อให้เกิดลัทธิธรรมปฏิรูปเพราะตีความตามความเข้าใจของตนเอง ฉะนั้นเมื่อต้องตีความคำสอนในพระพุทธศาสนา หลักที่พึงยึดเป็นบรรทัดฐานในการตีความและเป็นเครื่องตัดสินในการตีความว่ายอมรับได้หรือไม่ คือความรู้ในพระสูตรและพระวินัย ความเคารพในธรรมวินัย การรู้ภาษาที่บันทึกพระพุทธรณ์ไว้ดี และการให้ความเห็นไปตามปริบทโดยปราศจากการใส่ตัวตนเข้าไป"⁵⁵

จึงอาจสรุปได้ว่าการศึกษาภาษาบาลีนอกจากจะเป็นประเพณีศึกษาอย่างหนึ่งของการบวชเรียนแล้ว ยังถือเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับศาสนทายาทเพราะคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งรวบรวมไว้เรียกว่าพระไตรปิฎกนั้นบันทึกเป็นภาษาบาลี การรู้ภาษาบาลีอย่างลึกซึ้งเท่ากับรู้พระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้งด้วย การรู้หรือไม่รู้ภาษาบาลีมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่หรือเสื่อมไปของพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับการศึกษาหรือไม่ศึกษาพระธรรมวินัย โดยเฉพาะ

⁵² เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "การแปลบาลีสองชั้น," มติชน (15 มกราคม 2538): 8.

⁵³ สัมภาษณ์ จำนงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต, 16 มิถุนายน 2537.

⁵⁴ สัมภาษณ์ พระธรรมกิตติวงศ์, กรรมการมหาเถรสมาคม, 24 มิถุนายน 2537.

⁵⁵ ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์, "การตีความคำสอนในพระพุทธศาสนา," มติชน

พระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นศาสนทายาท จึงจำเป็นจะต้องรู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดีเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระศาสนาและสามารถจัดข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดจากการตีความพระธรรมวินัยที่ผิดไปจากคำสอนเดิมอันเนื่องจากไม่ได้เรียนรู้ภาษาบาลี ซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วในยุคปัจจุบัน

เมื่อการศึกษาภาษาบาลี เป็นพื้นฐานสำคัญในการรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา แต่ปรากฏว่าการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน ไม่ได้นำพระไตรปิฎกมาเรียนซึ่งจากการวิจัยพบว่าพระไตรปิฎก มีความสำคัญมากต่อการศึกษาของพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สมควรที่จะนำมาเป็นหลักสูตรควบคู่กับอรรถกถาหรือเป็นหลักสูตรโดยตรงของการศึกษาในแผนกบาลี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระเทพปริยัติโมลี(สมศักดิ์ ป.ธ.9)^{๕๖} ที่กล่าวว่า "ควรนำพระไตรปิฎกมาเป็นหลักสูตรในการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี" เนื่องจากพระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมพระธรรมวินัยโดยตรง และสอดคล้องกับผลงานวิจัยทางศาสนาและจริยธรรม ของกรมการศาสนา ที่พบว่า "...หลักสูตรประโยคบาลีเป็นหลักสูตรที่มุ่งหวังในเชิงวิชาการ สำหรับพระสงฆ์ที่ตั้งใจจะศึกษาพุทธธรรมอย่างจริงจังเพราะเน้นการแปล ... ไม่สมควรที่จะลดหย่อนคุณภาพของบาลีศึกษา เพราะความยากของบาลีศึกษาจะช่วยให้พระสงฆ์ มีความเข้าใจพุทธธรรมอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น..."^{๕๗} ซึ่งขัดกับสภาพการเรียนบาลีในปัจจุบัน คือในประโยค 1-2 จะเรียนหลักภาษาบาลี ที่เรียกว่า บาลีไวยากรณ์ พอถึงประโยค 3 ก็เรียนบาลีไวยากรณ์แต่ยังใช้หนังสือที่เรียนในประโยค 1-2 ตั้งแต่ประโยค 4-9 ไม่ได้เรียนหลักบาลีไวยากรณ์แต่จะเน้นการแปลไทยเป็นมคธ(บาลีมคธ) และแปลมคธเป็นไทย โดยใช้คัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักสูตรในการเรียน คนที่เรียนในระบบบาลีเดิม มีความเชี่ยวชาญในแง่ภาษาค่อนข้างดี...มุ่งเรื่องภาษามุ่งแง่อักษรศาสตร์ในระดับความจำ และวนเวียนศึกษาคัมภีร์จำนวนหนึ่ง ทุกอย่างจะทุ่มไปที่การจำว่าประโยคบาลีอย่างนี้ จะต้องแปลเป็นภาษาไทยว่าอย่างนี้...ผู้ที่ผ่านระบบบาลีมาไม่จำเป็นต้องเข้าใจเนื้อหาธรรมะก็ได้..."^{๕๘} ซึ่งการไม่เข้าใจเนื้อหาธรรมะนั้น เป็นจุดอ่อนของการไม่ได้นำพระไตรปิฎกมาศึกษาเพราะในแผนกบาลีนั้นผู้ที่สนใจพระไตรปิฎกจะศึกษาได้ในภายหลัง แต่ในสภาพเป็นจริงปรากฏว่า แม้ผู้ที่จบเปรียญธรรม 9

^{๕๖} สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติโมลี(สมศักดิ์ ป.ธ.9), รองอธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบ่านีศึกษานุกูลโอสถ, 16 มิถุนายน 2537.

^{๕๗} กองแผนงาน, กรมการศาสนา, ผลงานวิจัยทางศาสนาและจริยธรรม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า 55.

^{๕๘} ดร.สมภาร พรหมทา(ผู้ถอด). สัมมนาปัญหาการศึกษาสงฆ์. 28 มิถุนายน 2537.

ประโยชน์แล้ว มักไม่นำความรู้นั้นไปค้นคว้าพระไตรปิฎก เพราะมีภาระในด้านอื่น ๆ เช่น การปกครอง การสาธารณูปการ การศึกษาสงเคราะห์ เป็นต้น นอกจากนั้นความรู้ภาษาบาลียังไม่สูงพอที่จะวิเคราะห์พระไตรปิฎกได้

การศึกษาในสมัยโบราณนั้นพระสงฆ์ท่านเรียนจากพระไตรปิฎกโดยตรงเพิ่งจะมาเปลี่ยนเรียนรถกตาแทนในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้เอง ในปัจจุบันผลงานของพระภิกษุร่วมสมัยที่ถือว่าเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา คือ ท่านพุทธทาสและท่านพระธรรมปิฎก ผลงานของท่านที่แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับกันดีสำหรับผู้สนใจพระพุทธศาสนา ก็เป็นผลงานที่สืบเนื่องมาจากพระไตรปิฎกทั้งสิ้น ซึ่งสอดคล้องกับ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๕๙} ที่กล่าวถึงท่านพุทธทาส ว่า

ท่านพุทธทาสนี้แหละ เป็นผู้หนึ่งที่เอาจริงเอาจังกับการกระตุ้นเตือนชาวพุทธให้มุ่งสู่พระไตรปิฎก การทำงานและผลงานของท่านอ้างอิงอยู่กับพระไตรปิฎกมาโดยตลอดคงจะเห็นได้ว่า ผลงานสำคัญชิ้นหลักของท่านนั้น เป็นงานที่นำเอาพระไตรปิฎกมาเป็นมาตรฐานโดยตรง เช่น พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ ปฏิทิจสมปบาทจากพระโอษฐ์ และอริยสัจจจากพระโอษฐ์ ตลอดจนหนังสือบรรยายแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติ เช่น อานาปานสติ...

เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๖๐} กล่าวถึงพระธรรมปิฎก ว่า "พุทธธรรมของพระธรรมปิฎกก็เช่นกัน มิได้แต่งอธิบายปิฎกใด หรือพระสูตรใดโดยเฉพาะ แต่แต่งอธิบายพุทธธรรมทั้งหมด แสดงหลักพุทธธรรมอย่างครอบคลุมที่สุดไม่เน้นบางประเด็นละเลยบางประเด็น แต่ตรวจสอบหลักฐานทุกระดับทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา..." และยังกล่าวถึงการศึกษาบาลีว่า "...น่าจะจัดเอาพระไตรปิฎก มาเป็นแบบเรียนเลย เราจะได้ศึกษาพระพุทธรจน์อันเป็นตัวจริงแท้กันเลย..."^{๖๑}

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิพพาน - อนัตตา, หน้า 48-49.

^{๖๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "พระเถระผู้หิบบเพชรจากพระไตรปิฎกมาให้เราชม,"

มติชน (1 มกราคม 2538): 8.

^{๖๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "การศึกษาของพระสงฆ์," พระพุทธศาสนา : ทัศนะและวิจารณ์, หน้า 121.

อาจจะสรุปได้ว่า ควรนำพระไตรปิฎกมาเรียนควบคู่กับอรรถกถา เพราะพระสงฆ์ที่เรียนพระปริยัติธรรมในแผนกบาลีนี้ มุ่งที่จะเป็นศาสนทายาทจึงจะต้องมีความรู้ในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี ลึกซึ้ง ถึงขั้นที่จะสามารถจะวิเคราะห์วิจัยพระไตรปิฎกได้ เพื่อไม่เกิดความสับสนไปล่าอันเนื่องมาจากการไม่ได้ศึกษาพระไตรปิฎก และเพื่อให้ตรงตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่ว่า เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เพื่อการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่าผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกนั้นคงไม่จำเป็นที่จะต้องมีย่านมากตามจำนวนพระภิกษุสามเณร แต่ควรมีย่านหนึ่งเพื่อเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกที่จะแสดงข้อเท็จจริงเมื่อเกิดปัญหาในพระพุทธศาสนาขึ้น

ในส่วนหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น เนื่องจากการจัดการศึกษาไม่สามารถที่จะแยกแยะผู้เรียนได้ว่า เข้ามาเรียนเพื่อจุดประสงค์ใด ฉะนั้นการจัดหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์จึงเป็นลักษณะของการยืดหยุ่นให้พระภิกษุได้เลือกเรียนตามความสนใจแต่ยังยึดจุดมุ่งหมายหลักคือการผลิตศาสนทายาท โดยบังคับให้ศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า 50 หน่วยกิต ทั้งปริยัติและปฏิบัติ และปฏิบัติศาสนากิจอีก 1 ปี ที่เหลือเป็นวิชาสามัญอื่น ๆ ให้พระนิสิตนักศึกษาได้เลือกเรียน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ว่า

การศึกษาในแต่ละส่วนเน้นหนักในวิชาการด้านศาสนา ปรัชญาและวัฒนธรรมประเพณีเป็นหลัก ส่วนวิชาการด้านอื่นเป็นวิชาการรองลงไปให้มหาวิทยาลัยกำหนดให้ศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้วิชาการด้านศาสนา ฯลฯ ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ปัจจุบัน... จึงพยายามส่งเสริมการศึกษาแล้ว เรียนคัมภีร์พระไตรปิฎก และวิชาที่เกื้อกูลต่อการเข้าใจพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางออกไป กล่าวคือ ได้ความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ^{๕๒}

แต่มีข้อที่น่าสังเกต คือ จากสถิติจำนวนพระนิสิตคณะต่าง ๆ "...คณะพุทธศาสตร์มีพระเรียนน้อยกว่าคณะอื่น ๆ ..."^{๕๓} และบางวิทยาเขตก็ไม่เปิดสอนในคณะพุทธศาสตร์ ในขณะที่คณะอื่น ๆ มี

^{๕๒} "ความเป็นมาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย," พุทธจักร 47,9 (กันยายน 2536): 8

^{๕๓} สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติโมลี (สมศักดิ์ ป.ธ.9), รองอธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบانيศึกษาพุทธโฆส, 16 มิถุนายน 2537.

พระภิกษุสนใจศึกษาค่อนข้างมาก ถึงกระนั้นก็ตาม เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์มีการปรับปรุงหลักสูตรใหม่ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ประกาศใช้หลักสูตรฉบับล่าสุดในปีการศึกษา 2534 ส่วน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกำลังดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรอยู่ ก็มีคำถามเกิดขึ้นว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์หลังทางหรือเปล่า ? เพราะมหาวิทยาลัยสงฆ์กำลังเปิดหลักสูตรต่าง ๆ เหมือนกับมหาวิทยาลัยทางโลก เช่น รัฐศาสตร์ นิเทศศาสตร์ ซึ่ง สมภาร พรหมทา⁶⁴ ให้ข้อสังเกตว่า "ปัจจุบัน มหาวิทยาลัยสงฆ์ เริ่มที่จะทุ่มเทพลังที่มีจำกัดไปกับวิชาการที่ดูเหมือนไม่เกี่ยวข้องกับวิชาการทางศาสนา และคิดว่า เอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรมี คือ การเป็นผู้นำหรือเอาดีทางวิชาการ พระพุทธศาสนาและปรัชญา..."

จากการอภิปรายเรื่อง "พระพุทธศาสนาในสถานการณ์ปัจจุบัน" ผู้อภิปรายมีความเห็นสอดคล้องกันว่า "...มหาวิทยาลัยสงฆ์น่าจะเน้นความเป็นเลิศเฉพาะทาง อันเป็นเอกลักษณ์ของตน คือเน้นหนักไปในทางพุทธศาสตร์ หรือพุทธปรัชญา ในเมื่อเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ผู้จบออกไปก็ควร จะรู้เรื่องพระพุทธศาสนาดีกว่าผู้จบมาจากที่อื่น"⁶⁵ และฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์⁶⁶ ให้ทัศนะเพิ่มเติมว่า "...ให้ถึงขนาดว่า ถนนทุกสายมุ่งสู่มหาจุฬฯ มหามกุฏฯ คือ ใครอยากรู้เรื่องพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญา ให้มาถามเรา อย่างนี้ถึงจะเป็นศักดิ์เป็นศรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์"

จากทัศนะดังกล่าวจะพบว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรจะเน้นหลักสูตรด้านพุทธศาสตร์หรือ พุทธปรัชญา แต่ก็มีอีกหลาย ๆ ท่าน มีความเห็นที่แตกต่างไปบ้าง เช่น พระราชธรรมนิเทศ(ระแบบ จิตญาโณ)⁶⁷ ให้ทัศนะว่า "คงเนื้อหาของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่จะนำวิชาต่าง ๆ มาประยุกต์ เข้ากับพระพุทธศาสนา เพราะในพระพุทธศาสนามีคุณธรรมทุกจุด วิชาสมัยใหม่จะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แสดงว่ายังไม่มีความสมบูรณ์ แต่พระพุทธศาสนามีความสมบูรณ์ เพราะวิชาในพระพุทธศาสนา เป็นผลตรงจากปฏิเวธ

⁶⁴ สมภาร พรหมทา (ผู้พูด). สัมมนาปัญหาการศึกษาสงฆ์. 28 มิถุนายน 2537.

⁶⁵ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "การแปลบาลีสองชั้น," มติชน (15 มกราคม 2538): 8.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ สัมภาษณ์ พระราชธรรมนิเทศ, คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์, 15 มีนาคม

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระกวีวราณ^{๕๘} ที่กล่าวว่า "ที่ให้พระเรียนวิชาต่าง ๆ นั้นเพื่อให้พระหันต่อโลกเพื่อการเผยแผ่ศาสนาได้ วิชาที่ขัดกับสมณะวิสัย เช่น แพทย์ หรือบางเรื่องที่ไม่ผิดสมณะวิสัย แต่ขัดกับสมณะวิสัย ก็ไม่ควรเปิดสอน เช่น วิศวกรรม"

สอดคล้องกับแนวคิดของ จ้านงค์ ทองประเสริฐ^{๕๙} ที่กล่าวว่า "การที่พระสงฆ์จะสอนชาวบ้านให้ได้ผล พระสงฆ์ต้องรู้เรื่องของตนเองและของโลก เป็นโลกวิทูคือรู้เรื่องโลกและธรรมวิทู คือรู้เรื่องธรรม คือเรื่องธรรมที่รู้ เรื่องโลกที่รู้ จึงจะสามารถประยุกต์คำสอนให้เหมาะสมกับภาวะความเป็นไปในโลกได้"

สอดคล้องกับแนวคิดของ วิทย์ วิศทเวทย์^{๖๐} ที่กล่าวว่า "วิชาใดก็ตามที่ช่วยให้เข้าใจโลกเข้าใจสังคมได้ดีขึ้น พระควรเรียน วิชาใดที่เรียนแล้วค่อนข้างเน้นทางการปฏิบัติ เช่น วิศวกรรม บริหารธุรกิจ อาจไม่จำเป็น แต่ถ้าเป็นวิชาปฏิบัติจริง ๆ เช่น แพทย์ คิดว่าไม่ควรเรียน"

สอดคล้องกับแนวคิดของ ชยาสาโร ภิกขุ^{๖๑} รักษาการเจ้าอาวาสวัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี ในเรื่องหลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์ว่า

อยากให้พระได้เรียนในด้านจิตศาสตร์ ปรัชญา ศาสนาเปรียบเทียบ เพื่อให้พระสงฆ์ไทยร่วมกับสงฆ์ในประเทศอื่นสร้างประโยชน์แก่โลกได้มากขึ้น ที่สำคัญอยากให้พระศึกษาในเรื่องนิติศาสตร์ นิเทศศาสตร์ วิธีการที่เอาธรรมะออกไปสู่สังคมในรูปแบบที่คนรุ่นใหม่รับได้เข้าใจได้ ซึ่งทุกวันนี้ดูเหมือนไม่มีระเบียบแล้วแต่ใครจะมีพรสวรรค์ในเรื่องนี้ ที่

^{๕๘} สัมภาษณ์ พระกวีวราณ, รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, 24 มีนาคม 2537.

^{๕๙} สัมภาษณ์ จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต, 16 มิถุนายน 2537.

^{๖๐} สัมภาษณ์ วิทย์ วิศทเวทย์ ศ.ดร., อาจารย์พิเศษ ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 9 มีนาคม 2537.

^{๖๑} การศึกษา, "พระฝรั่งศิษย์หลวงพ่อชาวิพากษ์สังคมพุทธแบบไทย ๆ," มติชนสุดสัปดาห์ 15, 747 (16 ธันวาคม 2537): 18.

จริงเป็นสิ่งที่وبرมได้ เรื่อง การใช้ภาษาการสื่อความหมาย ถ้าสิ่งเหล่านี้อยู่ในหลักสูตรของพระเราน่าจะมีประโยชน์

จากแนวคิดดังกล่าว จะพบว่าพระสงฆ์นอกจากจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับพระธรรมวินัยแล้ว จะต้องมีความรู้ในวิชาต่างๆ ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสั่งสอนธรรม ช่วยเหลือชี้แนะแก้ปัญหาให้แก่ชาวบ้าน ในฐานะผู้นำของสังฆมได้การศึกษาของพระน่าจะให้พระรู้รอบด้าน ในการที่จะเผยแผ่ชาวบ้านได้ อย่าไปคิดว่าสอนพระเพื่อว่าสึกแล้วจะไปทำอะไร แต่เราควรสอนพระในลักษณะว่า พระจะไปทำกิจของพระได้อย่างไร

อาจกล่าวได้ว่า หลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น ควรให้พระสงฆ์ได้เรียนรู้ทั้งวิชาทางธรรมและวิชาทางโลกทั่ว ๆ ไปที่ไม่ขัดกับสมณภาวะ แต่ยังเป็นปัญหาว่าวิชาทั่วไปที่ไม่ขัดกับสมณภาวะนั้นควรจัดให้เรียนมากน้อยเพียงใด เมื่อเทียบกับความต้องการของพระนิสิต นักศึกษาซึ่งมีความต้องการเรียนวิชาที่เรียกว่า "วิชาทางโลก" มากกว่าวิชาพุทธศาสตร์แท้ ๆ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)⁷² ได้เสนอบทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ 2 ด้าน ดังนี้

บทบาทหนึ่งของมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ ทำหน้าที่เพื่อสถาบันพระพุทธศาสนา ทำหน้าที่เพื่อเป็นขุมกำลังและภูมิปัญญาของคณะสงฆ์ เป็นแหล่งแห่งคำสอนที่ถูกต้อง แหล่งพุทธธรรม แหล่งความถูกต้องแห่งวิชาการทางพระพุทธศาสนา... จนทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นศูนย์วิชาการทางพระพุทธศาสนา และบทบาทที่ปรับเปลี่ยนได้เพื่อสนองความต้องการของสังฆและสังฆม

และได้กล่าวถึงเป้าหมายของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในเรื่องเดียวกันว่า "ปัญหาสำหรับมหาวิทยาลัยสงฆ์เราจะเป็นเลิศด้านไหน ? คำตอบคือ เป็นเลิศด้านพุทธศาสตร์ โดยเฉพาะด้านบาลี พุทธศาสตร์บูรพศึกษา" ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก⁷³ ที่เสนอว่า "พระพุทธศาสนา พุทธ

⁷² พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), "อนาคตมหาวิทยาลัยสงฆ์," พุทธจักร 47, 9 (กันยายน 2536): 10-11.

⁷³ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "การแปลบาลีสองชั้น" มติชน (15 มกราคม 2538): 8.

ปรัชญา ภาษาบาลี นับเป็น "สกลวิสัย" ที่พระเถระควรจรรบรู้อยู่และเชี่ยวชาญจนเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้
ในด้านนี้" และ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปรยุตฺโต)⁷⁴ ได้เสนอแนวคิดด้านเป้าหมายของ
มหาวิทยาลัยสงฆ์ ดังนี้

เราจะต้องมีเป้าหมายของเรา ถ้าไม่มีเป้าหมายก็จะกลายเป็นการเรียนแบบเบี้ยหัวแตก
คือวิชานั้นก็เรียน วิชานั้นก็เรียน...การศึกษาในปัจจุบัน ได้สร้างปัญหาให้สังคมไทย
เป็นอันมากถ้าการศึกษาของคณะสงฆ์มุ่งตามการศึกษาของโลก เท่ากับไปช่วยเพิ่มปัญหา
ให้แก่โลก...เราจึงควรก้าวไปอีกขั้นหนึ่งคือ ช่วยเขาแก้ปัญหาหรือสามารถชี้ทางเดิน
ใหม่ให้แก่อารยธรรมของโลกต่อไป...ภารกิจที่สำคัญ ซึ่งเป็นภารกิจของผู้สืบต่อพระ
ศาสนา ได้แก่ภารกิจของผู้นำเอาพุทธธรรมมาให้แก่สังคม หรือแก่มนุษยชาติ

อาจจะสรุปได้ว่า การจัดหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์จะมีแนวโน้มไปในทางใดนั้นคง
จะต้องหันกลับมาดูบทบาทและ เป้าหมายหลักของมหาวิทยาลัยสงฆ์ก่อน ซึ่งเป้าหมายคือ ความเป็น
เลิศด้านพุทธศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติตามบทบาทที่จะต้องสนองความ
ต้องการของพระศาสนา ที่ต้องการให้พระภิกษุสามเณรเป็นศาสนทายาท ความต้องการของสังคมที่
ต้องการให้พระสงฆ์ช่วยแก้ปัญหาด้านจริยธรรม ด้านจิตใจ และด้านอื่น ๆ ที่ช่วยได้ ความต้องการ
ของบุคคล คือของพระภิกษุสามเณรให้เป็นบุคคลที่มีค่าในสังคมและสังคม ในด้านเป้าหมายหลัก
ของมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น ถ้าเงื่อนไขในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์หมดไป การจัดหลักสูตรเพื่อ
สนองเป้าหมายหลักของมหาวิทยาลัยสงฆ์คงจะเด่นชัดขึ้น

ในขณะที่หลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ยังมีปัญหาว่าจะสนองความต้องการบทบาทด้านใด
หลักสูตรบัณฑิตศึกษานุทโธสก็เป็นหลักสูตรที่จัดขึ้น เพื่อสนองบทบาทและเป้าหมายหลัก ที่จะผลิต
ศาสนทายาทโดยตรง จากเหตุผลที่ว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่บันทึกพระไตรปิฎก ซึ่งพระสงฆ์ผู้เป็น
ศาสนทายาทจะต้องศึกษาเพื่อให้สามารถอ่าน แปล และตีความพระไตรปิฎกได้ เพราะการศึกษา
พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีเป็นการรักษาพระพุทโธวจนให้บริสุทธิ์ เพราะพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย
นั้นแปลมาถูกต้องหรือไม่ เราไม่อาจทราบได้ เหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ ความรู้ภาษาบาลีใน

⁷⁴ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปรยุตฺโต), ทิศทางการศึกษาของสงฆ์, หน้า 60.

จากที่คณะดังกล่าว หลักสูตรนานาชาติศึกษาพุทธโฆส จึงเป็นความหวังหนึ่งของการจัดหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่เน้นการเรียนบาลีตามหลักสูตร เดิมก่อนการเปลี่ยนแปลงในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้เรียนลึกถึงรากฐานของภาษาบาลี ศึกษาพระไตรปิฎกครบทั้ง 3 หมวดและยังเน้นให้ผู้เรียนรู้จักตีความวิเคราะห์วิจัยพระไตรปิฎก ถ้าสามารถจัดการกระบวนการเรียนการสอนให้ดำเนินไปตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ เป็นที่น่าจะคาดหมายได้ว่าเป้าหมายในการจัดหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อผลิตศาสนทายาทนั้นอย่างน้อยได้บรรลุวัตถุประสงค์ไปขั้นหนึ่งแล้วและระบบการเรียนที่ผสมผสานให้ผู้เรียนได้เรียนในระบบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเดิมนั้นก็ได้ทอดทิ้งรวมทั้งศึกษาวิชาทางโลกอื่น ๆ ที่ไม่ขัดต่อสมณะวิสัยสามารถนำมาปรับใช้ในกิจการของพระศาสนาได้ซึ่งเป็นการฉลาดอย่างหนึ่งของผู้จัดหลักสูตร ที่ป้องกันมิให้เกิดข้อขัดแย้งกับระบบการศึกษาเดิมของคณะสงฆ์ และยังให้พระภิกษุสามเณรได้รู้เท่าทันในสภาพสังคมปัจจุบันอันจะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระศาสนา ซึ่งผลผลิตของหลักสูตรคงจะเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่า หลักสูตรนานาชาติศึกษาพุทธโฆสจะเป็นหลักสูตรที่เหมาะสมสำหรับการผลิตศาสนทายาทหรือไม่ เนื่องจากหลักสูตรนี้เป็นหลักสูตรใหม่จึงยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมากนัก อย่างไรก็ตามหลักสูตรนานาชาติศึกษาพุทธโฆสก็เป็นเครื่องที่แสดงถึงความหวังในพระพุทธศาสนา ของคณะสงฆ์ผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ ในอันที่จะพยายามปรับปรุงหลักสูตรแผนกบาลีให้เกิดประโยชน์แก่พระภิกษุสงฆ์ผู้มุ่งเป็นศาสนทายาทและผลที่สุดที่จะตามมาคือ ผลที่จะเกิดแก่ความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนโดยส่วนรวม

นอกจากหลักสูตรต่าง ๆ ที่กล่าวถึงแล้ว คณะสงฆ์ยังมีโครงการที่จะจัดการอบรมหลักสูตรระยะสั้นที่มีประโยชน์ต่อการบริหารพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักสูตรด้านการอนุรักษ์ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ⁷³ เนื่องจากวัดเป็นแหล่งกำเนิดงานศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติมากมายและในปัจจุบันนี้ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมหลายแห่งทั่วประเทศยังมีพระเป็นผู้ดำเนินการด้วย ซึ่งการศึกษาในอดีตนั้นวัดยังได้จัดให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาศิลปวิชาอื่นต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความรู้ประกอบในการดำรงรักษาบ้าง เป็นขนบธรรมเนียมของวัดบ้าง หรือเป็นอาชีพติดตัวเมื่อลาสิกขาไปบ้าง วิชาที่จัดให้ศึกษามีช่างก่อสร้าง ช่างฝีมือ ศิลปะต่าง ๆ แต่ไม่มีการจัดให้เป็นระบบจึงขาดการถ่ายทอดสืบต่อ ทำให้เสื่อมสูญไป และปรากฏว่าในปัจจุบันศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุถูกทำลายไปอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ด้วยความหวังดีที่จะบูรณะซ่อมแซมให้ดีขึ้น ดังนั้นหลักสูตร

⁷³ สัมภาษณ์ พระธรรมกิตติวงศ์, กรรมการมหาเถรสมาคม, 24 มิถุนายน 2537.

การอบรมระยะสั้น เพื่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมสำหรับพระสังฆาธิการและพระภิกษุสงฆ์จะเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติให้ดำรงอยู่สืบไป

ผู้เรียน

จากการวิจัยพบว่าผู้เรียนจะยังคงเป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษามาจากชนบทที่ยากจนและผู้บวชในระยะสั้นจะมากขึ้น ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้านั้น จะยังสนองความต้องการของผู้เรียนซึ่งเป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ซึ่งได้อาศัยประเพณีการบวชเรียนเป็นช่องทางในการเลื่อนสถานะทางสังคมของตน แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข 2 ประการ คือ ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน "เมื่อใครรู้แก้ปัญหา 2 ข้อข้างต้นนั้นได้สำเร็จเรียบร้อย เมื่อนั้นบทบาททางการศึกษาของวัดและพระสงฆ์อย่างที่ เป็นอยู่ในปัจจุบันจะต้องเสื่อมสูญไป..."^{๘๐} ปัจจุบันปรากฏว่า "แนวโน้มในการบวชเรียนเพราะการด้อยโอกาสทางการศึกษาลดลง"^{๘๑} เพราะเด็กเหล่านี้ได้ศึกษาในโรงเรียนของรัฐแทน ซึ่งเป็นผลจากการขยายโอกาสทางการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ และนโยบายการขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี หรืออาจจะถึง 12 ปี ที่กำลังจะเริ่มขึ้นในปีการศึกษา 2538 ซึ่งจะมีผลทำให้เด็กที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาลดลงอย่างรวดเร็ว การบวชในระยะสั้นจึงมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระเมธีธรรมภรณ์ ที่กล่าวว่า "จึงเกิดกระบวนการบวชระยะสั้นขึ้น ที่เรียกว่ากระบวนการบวชสามเณรภาค ฤดูร้อน"^{๘๒} ขึ้นแทน การบวชส่วนใหญ่จะเป็นการบวชในช่วงเดือนเมษายนซึ่งเป็นช่วงที่โรงเรียนปิดภาคฤดูร้อน วัดต่าง ๆ ที่มีกำลังเพียงพอ หรือบางวัดที่มีกำลังไม่เพียงพอที่อาศัยศรัทธาของประชาชนช่วยกันจัดบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนขึ้น ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศและยังมีโครงการบวชธรรมทายาทของวัดธรรมกาย โครงการบวชพระนวกะภาคฤดูร้อนของวัลชลประทานรังสฤษดิ์ สำหรับผู้ที่มีอายุครบ 20 ปี บริบูรณ์ เป็นต้น

^{๘๐} พระราชวรมุนี, "พระพุทธศาสนากับการศึกษา," จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ฉบับการศึกษา 2,3 (มกราคม-เมษายน 2522): 25.

^{๘๑} สัมภาษณ์ พระธรรมกิตติวงศ์, กรรมการมหาเถรสมาคม, 24 มิถุนายน 2537.

^{๘๒} สัมภาษณ์ พระเมธีธรรมภรณ์, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 31 มีนาคม 2537.

นอกจากการบวชภาคฤดูร้อน 1 เดือนแล้ว ยังมีการบวชตามประเพณีที่ยังเหลืออยู่คือ การบวชตามประเพณี 3 เดือนในระยะเข้าพรรษา แต่ปรากฏว่า“ประเพณีนี้ได้ถูกกระทบกระเทือนจากระบบการศึกษาของรัฐเป็นอันมาก...”^{๒๓} เพราะต้องรองจนกว่าจะจบการศึกษาหรือบางครั้งก็ต้องเลื่อนออกไปเพราะอาชีพต่าง ๆ เช่น รับราชการ คนงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ จนบางครั้งมีผู้กล่าวว่า เป็นพระของราชการบ้าง เป็นพระของเจ้าของโรงงานบ้าง เพราะจะบวชได้เฉพาะช่วงเวลาที่ยังว่างราชการหรือเจ้าของโรงงานเหล่านั้นอนุญาต การบวชในช่วง 3 เดือนก็ยังมีประโยชน์ต่อผู้บวชมากซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระราชวรมุนี^{๒๔} ที่กล่าวถึงประโยชน์ของการบวชระยะสั้นในช่วง 3 เดือน ว่า “การฝึกอบรมและความเป็นอยู่ประจำวันในวัดระหว่างบวชชั่วคราว 3 เดือนนี้ เป็นการศึกษาที่แท้จริงและได้ผลยิ่งกว่าการเล่าเรียนของเขา... เพราะเป็นการศึกษาคด้วยเอาชีวิตเข้าไปเรียน และเรียนจากชีวิตจริง... การบวชที่ว่าทำให้เป็นคนสละยังพอจะใช้ได้อยู่” เพราะทำให้ผู้บวชนั้นเข้าสู่ภาวะความเป็นผู้ใหญ่ สามารถนำความรู้ที่ได้นั้นไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

การบวชระยะสั้นเช่น การบวช 3 เดือนนี้ แม้แต่ในชนบทที่กำลังเสื่อมลงอีก เพราะสภาพทางเศรษฐกิจ ทำให้ระยะเวลาการบวชสั้นลงเป็น 1 เดือน ครึ่งเดือน หรือ 7 วัน การฝึกอบรมประจำวันก็เลื่อนลงไป หลายแห่งกลายเป็นอยู่กันไปวัน ๆ โดยเฉพาะในชนบทที่ภาวะการขาดแคลนพระสังฆาธิการที่มีความรู้ การไม่ได้รับการฝึกอบรมก็เนื่องจากสาเหตุหลายประการเช่น ภาวะการขาดพระที่เป็นเจ้าอาวาส เจ้าอาวาสมีความรู้ทางโลกน้อยกว่าผู้บวชเข้ามาใหม่บ้าง ประกอบกับความรู้ทางพระพุทธศาสนาไม่มากพอ ทำให้ไม่กล้าที่จะอบรมสั่งสอนผู้บวชใหม่ หรือเนื่องจากติดกิจนิมนต์ต่าง ๆ มาก จึงเป็นข้อที่นำวิตกว่า ผู้ที่บวชระยะสั้นเหล่านี้ เมื่อไม่ได้รับการศึกษาอบรมในพระศาสนาที่ถูกต้อง ทำให้การบวชระยะสั้นไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้บวชเองแล้ว ยังอาจก่อให้เกิดภาพที่มัวหมองต่อพระศาสนาจากการกระทำที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ของพระผู้บวชใหม่ได้ ดังนั้น การให้การศึกษาแก่ผู้บวชในระยะสั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง จึงสอดคล้องกับการวิจัยในเรื่องหลักสูตรว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ระยะสั้นสำหรับผู้บวชในเวลาต่าง ๆ ให้ผู้บวชได้มีโอกาสเล่าเรียนอย่างแท้จริงและสอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ตามนโยบายเร่งด่วนที่จะจัดให้มี

^{๒๓} พระราชวรมุนี, “พระพุทธศาสนากับการศึกษา,” จุลสารสังฆมณฑลและมนุษยศาสตร์ฉบับการศึกษา, 2,3 (มกราคม-เมษายน 2522): 28.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

หลักสูตรศาสนศึกษาเบื้องต้นสำหรับพระภิกษุสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทแล้วครองเพศอยู่นานตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป และจะสนับสนุนให้มหัศจรรย์การฝึกอบรมระยะสั้น สำหรับผู้บวชชั่วคราวในระยะเวลา 3 เดือน 2 เดือน หรือครึ่งเดือน ตามลำดับ^{๒๕}

ดังนั้นภายในสองทศวรรษหน้า ผู้บวชระยะสั้นทุกคนควรจะได้รับการศึกษาอบรม ในพระพุทธานุภาพอย่างทั่วถึง มิฉะนั้นการบวชโดยไม่ได้เรียนหรือการ"ลักแต่บวช" จะเป็นทางหนึ่งที่ทำให้พระพุทธานุภาพเสื่อมและเสื่อมความนิยมเพราะไม่เห็นคุณค่าของการบวช คณะสงฆ์จำเป็นต้องดำเนินการอย่างรีบด่วนเพื่อให้ผู้บวชในระยะสั้นเหล่านี้ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงแม้เพียงเล็กน้อยก็ตาม เพราะสามารถเป็นเครื่องชี้ถึงความเสื่อมและความเจริญของพระพุทธานุภาพในประเทศไทยได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในชนบทที่กำลังเกิดความอ่อนแอด้านพระพุทธานุภาพเป็นอย่างมาก

ผู้สอน

จากการวิจัยพบว่าผู้สอนหรือครุพระภายในสองทศวรรษหน้า นอกจากจะเป็นกัลยาณมิตรแล้ว ยังจะต้องมีความรู้ความชำนาญทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นผู้คอยแนะนำอำนวยความสะดวกในการเรียน ในพระพุทธานุภาพนั้น ถือว่าความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้นอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ป.ป.อ.^{๒๖} ที่กล่าวถึงหน้าที่ของผู้สอนว่า"มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม" องค์คณะของกัลยาณมิตร* นั้นมี 7 ประการด้วยกัน ซึ่งเป็นคุณลักษณะของผู้สอนโดยทั่วไป ผู้สอนจะต้องเป็นผู้ที่สร้างให้ผู้เรียนเกิดความศรัทธา เห็นคุณค่าความสำคัญของการสอนจนเกิดความเลื่อมใสที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะการสอนพระสงฆ์ผู้เผยแผ่พระพุทธานุภาพให้ประชาชนจำนวนมากยอมรับนั้น เป็นเรื่องที่สำคัญมาก ผู้สอนจำเป็นต้องมีความรู้ทั้งวิชาสามัญเพื่อเข้าใจในสภาพสังคมปัจจุบัน และวิชาทางธรรมเพื่อการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคมได้ และสอดคล้องกับแนวคิดของ วศิน อินทสระ^{๒๗} ที่กล่าวว่า "ที่สำคัญคือ ผู้สอนหลักธรรมข้อใดก็ตามจะต้องประพฤติปฏิบัติหลักธรรม

^{๒๕} ฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพุทธานุภาพ, หน้า 22-23.

^{๒๖} ป.ป.อ., "บทบาทพระบรมครู," พุทธจักร 30, 3(มีนาคม 2519): 14.

^{๒๗} สัมภาษณ์ วศิน อินทสระ,

ข้อนั้น ๆ จนเป็นตัวอย่างที่ดีได้ "นั่นคือผู้สอนจะต้องเป็นตัวอย่างที่ดีทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติและ
 ป.ป.อ."^{๘๘} ยิ่งกล่าวถึงหน้าที่ของผู้สอนว่า "...ภารกิจของผู้สอนและผู้ให้การศึกษาทั้งหลายจึงเป็น
 เพียงผู้นำทาง หรืออำนวยความสะดวกช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษาอบรม ดำเนินเข้าสู่ปัญญา..."
 สิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะทำได้ คือ ตั้งใจช่วยเหลือพยายามสรรหาอุปาย กลวิธีและอุปกรณ์ต่าง ๆ
 ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในเนื้อหาที่เรียน และยังสอดคล้องกับแนวคิดของ
 พระเมธีธรรมาภรณ์^{๘๙} ที่กล่าวว่า "โดยเฉพาะผู้สอนที่เป็นพระสงฆ์จะต้องใจกว้างยอมรับนวัตกรรม
 ทางการศึกษา ปรับตัวให้สามารถใช้สื่อที่คนปรกรณ์ต่าง ๆ ในการสอนและเผยแพร่ ยกกระดับ
 ความรู้ความประพฤตินของครูอาจารย์ ครูจะต้องมีความทันสมัยทั้งด้านวิชาการและความคิด ครูจะ
 ต้องเป็นผู้คอยสนับสนุนช่วยเหลือ แนะนำให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ด้วยตัวของผู้เรียนเองให้มาก
 ที่สุดเท่าที่จะทำได้"

อาจจะสรุปได้ว่า ครูผู้สอนพระนอกจะเป็นผู้มีลักษณะของกัลยาณมิตรแล้ว จะต้องมีความ
 ความรู้ในวิชาทั้งทางธรรมและทางโลก สามารถเป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ กระตุ้น
 ให้ผู้เรียนรู้จักแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความสามารถในการใช้และ
 แนะนำอุปกรณ์การสอนต่าง ๆ เพื่อให้ศิษย์สามารถนำไปใช้ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้
 สามารถประยุกต์พุทธธรรมคำสอนให้เหมาะสมกับยุคสมัย

การเรียนการสอน

จากการวิจัยพบว่า การจัดการเรียนการสอนจะเปิดกว้างเหมือนการศึกษาตลอดชีวิต
 การศึกษาโดยเน้นการท่องจำจากตำราเพียงอย่างเดียว เพื่อให้ผู้เรียนจำไปสอบได้นั้นไม่เพียงพอ
 ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อารี วัลยะเสวี^{๙๐} ที่กล่าวว่า "การเรียนการสอนจะต้องสอนให้ผู้เรียน

^{๘๘} ป.ป.อ., "บทบาทพระบรมครู," พุทธจักร 30, 2 (กุมภาพันธ์ 2519): 18.

^{๘๙} สัมภาษณ์ พระเมธีธรรมาภรณ์, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยสงครณ
 ราชวิทยาลัย, 31 มีนาคม 2537.

^{๙๐} อารี วัลยะเสวี, "วางเป้าหมายอนาคต"ศึกษาคุณโลกาภิวัฒน์," ไทยรัฐ
 (20 มกราคม 2538): 8.

รู้จักกันว่า คิดเป็น วิเคราะห์ และสามารถทำได้...เพื่อพัฒนาคนให้เก่ง เป็นคนดี มีความเอื้อเฟื้อ ที่สำคัญการศึกษาต้องหลากหลาย"ให้ผู้เรียนทุกคนสามารถปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเอง

ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ สิปปนนท์ เกตุทัต^๑ ที่กล่าวว่า "หัวใจของการศึกษาจะอยู่ที่นักเรียน ชาวบ้าน โดยดึงเอาครอบครัว ชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา" โดยเฉพาะการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ พระวาสาจะเข้าไปมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น เช่นการศึกษาทางสื่อต่าง ๆ ของกรมการศึกษานอกโรงเรียนที่เปิดโอกาสให้พระสงฆ์เรียนได้

ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ กมล รอดคล้าย^๒ ที่กล่าวว่า"การเรียนการสอนนั้นจะต้องใช้เทคนิคที่หลากหลาย ใช้อุปกรณ์การเรียนการสอนที่ทันสมัย" ในปัจจุบันคณะสงฆ์ได้รับเงินอุดหนุนในการจัดตั้งศูนย์เทคโนโลยีผลิตสื่อการสอนทางศาสนา ๓ แห่ง คือศูนย์ที่วัดราชโอรสาราม สภากาชาดมหามกุฏราชวิทยาลัย และศูนย์เทคโนโลยีของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งสนับสนุนให้มีการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ผ่านทางสื่อวิทยุกระจายเสียงจำนวน 11 สถานี ทั่วประเทศ^๓ ซึ่งจะทำให้การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมขยายกว้างขวางยิ่งขึ้น ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนจากสื่อต่าง ๆ ที่หลากหลายแทนการเรียนในชั้นเรียน ทำให้ผู้เรียนรู้จักที่จะค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มการศึกษาลดชีวิต

การวัดผลและประเมินผล

จากการวิจัยพบว่า การวัดผลและประเมินผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์จะยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด เนื่องจากการวัดผลและประเมินผลยึดหลักของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ และตามระเบียบของทบวงมหาวิทยาลัยอยู่แล้ว ยกเว้นระเบียบบังคับบางข้อเพื่อคุณภาพของพระภิกษุสามเณร คือการปฏิบัติศาสนกิจอีก 1 ปี ของนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์ จึงจะมีสิทธิ์รับปริญญาบัตรได้

^๑ สิปปนนท์ เกตุทัต, "วางเป้าหมายอนาคต"ศึกษายุคโลกาภิวัตน์, " ไทยรัฐ (20 มกราคม 2538): 8.

^๒ สัมภาษณ์ กมล รอดคล้าย, นักวิชาการกองศาสนศึกษา, 11 มีนาคม 2537.

^๓ สรุปร่วมพุทธจักร, "วิทยุสอนธรรมะพัฒนาการศึกษาสงฆ์," พุทธจักร 48, 6 (มิถุนายน 2537): 46.

ด้านการวัดและประเมินผลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีนั้น พบว่าไม่มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เพราะการวัดผลสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันพร้อมทั้งมีหน่วยงานที่ดำเนินการอยู่แล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นคือการที่คณะสงฆ์มีหน้าที่ในการจัดสอบและตรวจข้อสอบเท่านั้น แต่ไม่มีหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอน จึงไม่เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างกระบวนการเรียนการสอนกับกระบวนการวัดผลและไม่มี การประเมินผลการศึกษาแต่อย่างใด ทำให้เกิดความสับสนเปล่าทางการศึกษามาก ซึ่งสอดคล้องกับคณะกรรมการจัดวิชาการพระพทธศาสนา กล่าวว่ "การวัดผลแผนกบาลีไม่เอื้อต่อการศึกษาค้นคว้าและเข้าใ้พระธรรมวินัยให้ลึกซึ้งเป็นการเรียนการสอนในด้านภาษาอย่างเดียวย"^๔ ถือการรักษาระเพณีการสอบเป็นสำคัญจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดซึ่งปรากฏว่าในแต่ละปีจำนวนผู้สอบได้จะต่ำมากไม่ถึง 50 % (ดูแผนภูมิหน้า ประกอบ) ซึ่งเป็นที่ชื่นชมยินดีของคณะสงฆ์ แต่ถ้าปีใดพระภิกษุสามเณรสอบได้มากจะถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าดูจากจุดมุ่งหมายของการศึกษาภาษาบาลีแล้วไม่น่าสงสัยแต่อย่างใด เพราะยึดถือคุณภาพของผู้เรียนเป็นหลักเพื่อให้มีความเชี่ยวชาญในด้านภาษา แต่ถ้าดูผลรวมแล้วเป็นเหตุให้ผู้เรียนเกิดความท้อถอย เพราะการเรียนจนจบเปรียญธรรมถึงประโยค 9 จะใช้เวลาเรียนอย่างต่ำเฉลี่ยรูปละ 14.71 ปี ทั้งนี้ยังไม่รวมจำนวนปีที่ใช้ในการสอบนักธรรมตรีถึงนักธรรมเอก เฉลี่ยรูปละประมาณ 4 ปี^๕ ซึ่งใช้เวลานาน และผู้เรียนก็ไม่ได้มีความรู้ในพระธรรมวินัยลึกซึ้งแต่อย่างใด

ยังสอดคล้องกับทัศนะของ ปฐมพงษ์ โปธิ์ประสิทธิ์นันท์^๖ ที่กล่าวว่า "ในขณะเดียวกันก็ไม่มีปัจจัยใด ๆ ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี" การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีก็เลื่อมความนิยมลงเรื่อย ๆ ผู้เรียนก็เรียนไปอย่างจำใจจึงเป็นที่น่าวิตกว่า ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลง ค่านิยมทางการศึกษาของคณะสงฆ์จะตกต่ำลงไปมากกว่าที่เป็นอยู่

^๔ ฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพทธศาสนา, หน้า 34.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

^๖ สัมภาษณ์ ปฐมพงษ์ โปธิ์ประสิทธิ์นันท์, อาจารย์ประจำสภาการศึกษากรมการศึกษามหาวิทยาลัย, 15 ธันวาคม 2537.

ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับ เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๑๗} ที่กล่าวว่า "พระผู้ใหญ่ผู้รับผิดชอบการศึกษาโดยตรงและภิกษุสามเณรทั่วไปไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาของตน" คือพระผู้ใหญ่ไม่เห็นความจำเป็นของการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่พระผู้น้อยมองไม่เห็นความจำเป็นของวิชาที่พระผู้ใหญ่ให้เรียน พระปริยัติธรรมแผนกบาลีจึงตกอยู่ในภาวะที่น่าเป็นห่วงมาก และสอดคล้องกับทัศนะของพระสุเมธาธิบดี^{๑๘} ที่กล่าวว่า "ในด้านการศึกษาแผนกธรรมปรากฏผลการย่อหย่อนในการสอบทำให้มีการทุจริตกันมากโดยเฉพาะการสอบนักธรรม" ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมในฐานะที่เป็นพระภิกษุสามเณรที่ต้องเป็นตัวอย่างอันดีงามทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ

อาจจะสรุปได้ว่า การวัดผลและประเมินผลของคณะสงฆ์ มีผลต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและแผนกธรรมมาก แต่แนวโน้มไม่พบว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด คณะสงฆ์น่าจะเห็นความจำเป็นและยอมรับสภาพความจริงที่เกิดขึ้นและหาแนวทางป้องกันแก้ไข เพื่อมิให้การศึกษาที่คณะสงฆ์จัดขึ้นและเพียรพยายามรักษาไว้มิให้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นั้นต้องหมดความนิยมและสูญไปในที่สุดไป

การบริหารงานการศึกษาสงฆ์

ด้านอาคารสถานที่

จากการวิจัยพบว่า คณะสงฆ์จะสามารถบริหารอาคารสถานที่ที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์แก่กิจการผลิตศาสนทายาท การสร้างอาคารสถานที่ต่าง ๆ นั้นขึ้นอยู่กับความสนใจของเจ้าอาวาส ถ้าสนใจด้านการศึกษาที่จะสร้างอาคารสถานที่เพื่อการศึกษาเช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรม หรือบางรูปก็สร้างศาลาการเปรียญ โบสถ์ วิหาร อย่างใหญ่โตโดยไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยว่าจะคุ้มค่าหรือไม่ ในขณะที่พุทธศาสนิกชนก็มีค่านิยมเลื่อมใสในการบริจาคเงินเพื่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดและมักจะถูกกลະเลศหรือไม่มีกำลังพอที่จะซ่อมแซมเมื่อผู้สร้างถึงแก่กรรมภาพไป ในขณะที่ค่านิยมในการบริจาคเพื่อการศึกษาจะน้อยกว่า

^{๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "ปัญหาการศึกษาคณะสงฆ์และทางออก," มติชนรายวัน (10 กรกฎาคม 2537): 8.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระสุเมธาธิบดี, สภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรรมการมหาเถรสมาคม, 8 มิถุนายน 2537.

แต่เดิมการศึกษาพระปริยัติธรรมถือเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในการให้ความอุปถัมภ์ และวงการสงฆ์ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเล่าเรียน^{๙๙} มีโรงเรียนพระปริยัติธรรมใหญ่โตมากมาย แต่ความนิยมในการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลีลดน้อยลงทำให้สถานที่มากแต่ไม่มีผู้เรียน ด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาที่กรมการศาสนาเป็นผู้ดูแลนั้น ได้รับความนิยมมาก อาคารสถานที่ไม่เพียงพอทำให้ต้องลงทุนสร้างอาคารเรียนเพิ่มขึ้น

ส่วนมหาวิทยาลัยสงฆ์ อาคารสถานที่ในส่วนกลางคับแคบ และมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรจัดการศึกษาแบบครบวงจร คือให้ทั้งวัดและสถานศึกษาอยู่ในที่เดียวกัน เพื่อสะดวกแก่การควบคุมและอบรมศาสนทายาท เช่น มหามกุฎราชวิทยาลัยวิทยาเขตอ้อมน้อย และวิทยาเขตวังน้อย ซึ่งสอดคล้องกับที่ ไสว มาลาทอง^{๑๐๐} กล่าวว่า "จะให้การจัดการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาของทั้งสองมหาวิทยาลัยไปอยู่ที่หุบผาสวรรค์ จะให้เป็นแดนศึกษาและแดนปฏิบัติธรรม" และสอดคล้องกับแนวคิดของ พระมหาพิลัญจ์ สุกุมโม^{๑๐๑} ที่กล่าวว่า "ควรให้มีการใช้สถานที่ร่วมกันได้ระหว่างการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญกับแผนกนิกธรรม แผนกบาลี" มหาวิทยาลัยสงฆ์และบริเวณศาลา วิหาร ต่าง ๆ

อาจจะสรุปได้ว่าคณะสงฆ์จะสามารถบริหารอาคารสถานที่ที่อยู่ ให้เกิดประโยชน์แก่ การศึกษาของคณะสงฆ์อย่างคุ้มค่า โดยเฉพาะอาคารสถานที่ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนก ธรรมและบาลี ซึ่งมีอาคารสถานที่มากมายแต่ความนิยมในการศึกษาแผนกบาลีของพระภิกษุสามเณร ลดน้อยลงหรือบางแห่งใช้เฉพาะการเรียนในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น จึงมีอาคารสถานที่ว่างลง ส่วนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญนั้น เนื่องจากเป็นระยะที่ขยายการศึกษาเพื่อรองรับ นโยบายขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐบาล ทำให้ในบางที่มีปัญหาอาคารสถานที่ไม่เพียงพอ

^{๙๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "ย้อนบรยากาศการศึกษาและการเผยแผ่ธรรมในอดีต," มติชนรายวัน (7 สิงหาคม 2537): 8.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ ไสว มาลาทอง, หัวหน้าฝ่ายวิชาการ กองศาสนศึกษา กรมการ ศาสนา, 25 มีนาคม 2537.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ พระมหาพิลัญจ์ สุกุมโม, รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและวางแผน, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 8 มีนาคม 2537.

ซึ่งกรมการศาสนาก็ให้ความช่วยเหลือในการของบประมาณเพื่อการก่อสร้าง ในอนาคตคาดว่า ความต้องการด้านอาคารสถานที่ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญจะลดน้อยลง เมื่อรัฐ สามารถจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึง

ด้านมหาวิทยาลัยสงฆ์ส่วนกลางนั้นมีปัญหาเรื่องอาคารสถานที่ทั้งสองแห่ง เนื่องจากสถานที่คับแคบขยายออกไปได้ยาก จึงมีโครงการที่จะสร้างอาคารเพิ่มขึ้นทั้งสองแห่ง ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการ

ด้านบุคลากร

จากการวิจัยพบว่า จะมีการสรรหาคณาจารย์ที่มีคุณภาพเหมาะสมกับหน้าที่ ข้าราชการจะเข้ามาช่วยงานด้านการบริหารมากขึ้น จะมีการพัฒนาบุคลากร พร้อมทั้งเพิ่มค่าตอบแทน จัดสวัสดิการให้แก่บุคลากรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายแผนการจัดการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา 2531¹⁰² ได้จัดให้มีโครงการพัฒนาบุคลากรด้านผู้สอน โดยจัดโครงการอบรมครูพระปริยัติธรรมและศาสนศึกษาในระดับต่าง ๆ เช่น โครงการพัฒนาครูผู้สอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี โครงการอบรมครูศาสนศึกษาพื้นฐาน และสนับสนุนให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ขยายหลักสูตรปริญญาตรีวิชาเอกด้านศึกษาศาสตร์ หรือครุศาสตร์ และมีโครงการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูพระปริยัติธรรม เพื่อผลิตครูสอนพระปริยัติธรรมอย่างเพียงพอ ให้มีความรู้ความสามารถในการสอนและการบริหารการศึกษา ให้แก่พระภิกษุสามเณรเป็นมาตรฐานเดียวกัน ในช่วงที่โรงเรียนฝึกหัดครูพระปริยัติธรรมยังไม่สามารถดำเนินการ ได้จัดให้มีการอบรมครูสอนพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรอบรมระยะสั้น 2 เดือน ซึ่งได้ดำเนินการไปทั่วทุกภาคแล้ว¹⁰³

¹⁰² ฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์, กองศาสนศึกษา, กรมการศาสนา, วิชาการพระพุทธศาสนา, หน้า 38-65.

¹⁰³ สัมภาษณ์ ไสว มาลาทอง, หัวหน้าฝ่ายวิชาการ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, 25 มีนาคม 2537.

ในส่วนของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ยังขาดแคลนบุคลากรด้านการบริหารซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของ พระมหาพิศุร วิฑูโร¹⁰⁴ ที่กล่าวว่า "ถ้ารัฐบาลผ่านร่างพระราชบัญญัติรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งก็จะทำให้มหาวิทยาลัยสามารถสรรหาบุคลากรที่เป็นฆราวาส" เข้ามาช่วยงานด้านการบริหารมหาวิทยาลัยได้ เพราะบุคลากรของพระสงฆ์ยังขาดความเชี่ยวชาญในด้านการบริหาร และจะสามารถสรรหาบุคลากรให้ตรงตามสายงานได้ ตามหลักการข้อที่ 9¹⁰⁵ ที่กำหนดให้อธิการบดี รองอธิการบดี ผู้ช่วยอธิการบดีและหัวหน้าส่วนงานรับผิดชอบในการบริหารงานบุคคล โดยไม่ต้องมีองค์กกรกลางบริหารงานบุคคล ซึ่งจะทำให้การสรรหาและการบริหารบุคลากรคล่องตัวยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับแนวคิดของ พระมหาพิสิฏฺฐ์ สุขุมโม¹⁰⁶ "ควรที่จะพัฒนาบุคลากรที่มีอยู่แล้วด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การอบรม การสัมมนา การดูงานการแลกเปลี่ยนบุคลากรระหว่างมหาวิทยาลัยทางโลกกับมหาวิทยาลัยสงฆ์" การให้แรงจูงใจต่าง ๆ เพื่อให้บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถมาดำเนินการในมหาวิทยาลัยสงฆ์เพิ่มมากขึ้น เพราะในปัจจุบันบุคลากรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ส่วนใหญ่ จะเป็นผู้ที่เคยเรียนจบจากมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ อาจทำให้เกิดปัญหา Inbleeding¹⁰⁷ คือการผลมพันธ์กันเอง จะไม่เกิดความองงามทางวิชาการต้องหาอาจารย์ที่มีความสามารถทางด้านวิชาการและทางธรรมจากสถาบันอื่นด้วย ผู้บริหารในมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรกำหนดให้มีการเกษียณอายุบ้าง เพราะบางรูปอายุมากแล้วก็ยังทำงานอยู่ ในส่วนของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาพยายามที่จะจัดสวัสดิการให้เทียบเท่ากับข้าราชการของรัฐส่วนอื่น¹⁰⁸ เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงานของครู

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ พระมหาพิศุร วิฑูโร, ผู้อำนวยการกองประชาสัมพันธ์และเผยแพร่, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 9 มีนาคม 2537.

¹⁰⁵ ร่างพ.ร.บ.มหาสมุทรราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชนจำกัด, 2537), หน้า 3.

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ พระมหาพิสิฏฺฐ์ สุขุมโม, รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและวางแผน, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 8 มีนาคม 2537.

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ วิตเวทย์, ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 9 มีนาคม 2537.

¹⁰⁸ สัมภาษณ์ ไสว มาลาทอง, หัวหน้าฝ่ายวิชาการ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, 25 มีนาคม 2537.

อาจจะสรุปได้ว่าในส่วนของมหาวิทยาลัยสงฆ์ บุคลากรด้านการบริหารมีปัญหามากและถ้ารัฐผ่านร่างพระราชบัญญัติรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งแล้ว จะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยให้มหาวิทยาลัยสงฆ์สามารถสรรหาบุคลากรที่มีคุณภาพตรงตามสายงานที่ต้องการได้ และการบริหารด้านบุคลากรของมหาวิทยาลัยจะคล่องตัวมากยิ่งขึ้น รวมทั้งการสรรหาครู-อาจารย์ที่มีความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นพระสงฆ์ทั้งหมด เพราะในปัจจุบันฆราวาสที่มีความรู้ทางธรรมก็มี และควรจัดสวัสดิการด้านต่าง ๆ ให้เทียบเท่ากับข้าราชการอื่น ๆ ควรกำหนดให้มีการเกษียณอายุผู้บริหารของมหาวิทยาลัย อาจจะแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาก็ได้เพื่อให้การบริหารคล่องตัวขึ้น และรัฐควรจัดสรรงบประมาณด้านเงินเดือนให้แก่บุคลากร โดยเฉพาะโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญที่บุคลากรได้รับค่าตอบแทนน้อยมาก

ด้านงบประมาณ

จากการวิจัยพบว่าจะมีการตั้งกองทุนพระศาสนาเพื่อช่วยในการบริหารการศึกษา โดยรัฐ วัด และประชาชน และจะจัดสรรงบประมาณให้การศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีเพิ่มขึ้น การจัดการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีนั้น อยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียน ที่ต้องเป็นภาระในการจัดการศึกษาโดยได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐด้านค่านิตยภัตสำหรับครูและสำนักเรียนแต่ยังน้อยมาก เช่น ในปีงบประมาณ 2535 เงินนิตยภัตสำหรับครูผู้สอนแผนกธรรมเดือนละ 300 บาท แผนกบาลีเดือนละ 500 บาท แผนกธรรมศึกษาเดือนละ 500 บาท¹⁰⁹ ซึ่งเป็นอัตราที่น้อยมาก ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เป็นภาระของวัดที่เป็นเจ้าสำนักเรียน จึงสมควรที่จะเพิ่มเงินอุดหนุนให้การศึกษาแผนกเดิมเพิ่มมากขึ้น

¹⁰⁹ กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการศาสนา 2535, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า 142.

ในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษานั้น ในปีงบประมาณ 2535 ได้รับเงินอุดหนุนโครงการทั้งหมด 42.00 ล้านบาท จากการประเมินผลโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พบว่าเงินรายได้ส่วนที่สำคัญที่สุดของโรงเรียนเป็นเงินที่ได้จากการสนับสนุนของวัดเจ้าของโรงเรียนถึง ร้อยละ 38.81 จากการอุดหนุนของรัฐ ร้อยละ 30.34 เงินจากมูลนิธิอุปถัมภ์หรือกองทุนร้อยละ 11.39 เงินบริจาคร้อยละ 11.39¹¹⁰ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัย

ในส่วนของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งและวิทยาเขตทั้งหมด 15 แห่งนั้น เงินที่ได้รับการอุดหนุนในแต่ละปีค่อนข้างน้อยมาก เช่น ในปีงบประมาณ 2535 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และวิทยาเขตได้รับงบประมาณอุดหนุนรวม 12,571,720.00 บาทในปีงบประมาณ 2537 ซึ่งเป็นปีพัฒนาการศึกษาสงฆ์ได้รับเงินอุดหนุนถึง 44,173,584.00 ล้านบาท¹¹¹ เงินอุดหนุนส่วนใหญ่จะเป็นค่าใช้จ่ายในด้านเงินเดือนของครู-อาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ จะได้จากเงินมูลนิธิของมหาวิทยาลัย และเงินบริจาคที่ได้จากประชาชน แม้แต่โครงการก่อสร้างอาคารใหม่ของมหาวิทยาลัยก็ได้งบประมาณอุดหนุนจากมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย¹¹²

มูลนิธิและกองทุนทางพระศาสนา รวมทั้งเงินบริจาคจากประชาชน จะช่วยอุดหนุนการศึกษาของคณะสงฆ์การศึกษาสำหรับพระสงฆ์มากกว่าเงินที่ได้รับการอุดหนุนจากรัฐ ฉะนั้นการระดมทุนเพื่อการจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ ควรจะมีการระดมความร่วมมือกันระหว่างรัฐ วัด และประชาชน โดยชี้แจงให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศาสนศึกษามากกว่าการบริจาคเพื่อการก่อสร้างศาสนวัตถุ เพื่อให้มีกองทุนในการจัดการศาสนศึกษาอย่างทั่วถึง และ

¹¹⁰ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงานรัฐมนตรี, รายงานการประเมินผลโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา, (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2537), หน้า 68.

¹¹¹ กองแผนงาน, สำนักงานอธิการบดี, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า 25.

¹¹² สัมภาษณ์ พระกวีวรรณ, รองอธิการบดีฝ่ายพัฒนาและวางแผน มหามกุฏราชวิทยาลัย, 15 ธันวาคม 2537.

สำนักเรียนต่าง ๆ จะสามารถจัดการศึกษาได้โดยไม่ต้องยุบเลิกโรงเรียนเมื่อเจ้าสำนักเรียนถึงแก่กรรมภาพไป สำหรับในช่วงที่ยังไม่สามารถระดมทุนเพื่อการศาสนศึกษาในแผนกนักรธรรมและบาลี ซึ่งมีสำนักเรียนถึง 8,245 สำนักเรียน จำนวนครู 27,223 รูป/คน รัฐควรเพิ่มงบอุดหนุนให้มากกว่าในปัจจุบัน โดยเฉพาะค่านิตยภัตครูผู้สอนนักรธรรม บาลีและธรรมศึกษา เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจสำหรับผู้สอน

จากผลการวิจัยแนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้านั้น พอจะเป็นแนวทางให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในอนาคต แต่ในความเป็นจริงในอนาคตจะมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดนั้น ยังมีเงื่อนไขอื่น ๆ อีกหลายประการ เพราะการศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้นจะมีลักษณะที่พิเศษกว่าการศึกษาประเภทอื่น ๆ เช่น เป็นการศึกษาที่ทั้งรัฐและคณะสงฆ์ไม่ยอมรับในสภาพความเป็นจริง เป็นการศึกษาที่รัฐลงทุนน้อยที่สุด เป็นต้น และแนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในอนาคตจะเป็นอย่างไรนั้น พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)¹³ กล่าวไว้ว่า

แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์จะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ หลายประการที่สำคัญคือ เงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงในสังคม ค่านิยมของสังคม ความรู้ความเข้าใจของผู้บริหารการพระศาสนาต่อสภาพความเปลี่ยนแปลงนั้นและผู้บริหารรัฐที่จะมาเกื้อหนุน ประสานความร่วมมือกับผู้บริหารการพระศาสนา หรือองค์กรประกอบอื่น ๆ เช่น ตัวบุคคลที่เข้ามาในวงการพระศาสนา...

นอกจากนั้นยังอาจจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอื่น ๆ อีก เช่น ความมั่นคงของรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์หรือการเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้มีสิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้¹⁴ การรับรองพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เป็นต้น ก็จะเป็นเงื่อนไขต่อการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในอนาคตได้เช่นกัน

¹³ สัมภาษณ์ พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์,
¹⁴ ลลิตา ฤกษ์สำราญ(ผู้พูด). พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์. 12 กันยายน 2537.

ซึ่งเงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้ จะมีผลต่อ จุดมุ่งหมาย หลักสูตร การจัดการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล รวมทั้งการบริหารการศึกษาสงฆ์ด้วย เนื่องจากการวิจัยฉบับนี้เป็น การมองภาพการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในอนาคตในทางที่น่าจะเป็นไปได้เท่านั้น แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับ เงื่อนไขต่าง ๆ ดังกล่าวด้วย แต่อย่างไรก็ตามถ้าทั้งรัฐและคณะสงฆ์ร่วมมือกันในการที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับการศึกษาสำหรับพระสงฆ์อย่างจริงจังและเห็นคุณประโยชน์ที่จะ เกิดขึ้นกับพระศาสนาและประเทศชาติอย่างจริงจังแล้ว เงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้จะไม่เป็นอุปสรรค ต่อการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์แต่อย่างไร

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์

1. การจัดการศึกษาควรจะมีนโยบายและจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจน ว่าการจัดการ ศึกษาสำหรับพระสงฆ์นั้น ระดับใดจะเป็นการจัดการศึกษาเพื่อพระศาสนาในการผลิตศาสนทายาท และระดับใดจะเป็นการจัดการศึกษาเพื่อสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้สัมพันธ์ กับงบประมาณที่จะได้รับและกำลังของพระสงฆ์ที่มี คือ การจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรเป็น การจัดการศึกษาเพื่อผลิตศาสนทายาทโดยตรงถึงระดับสูงสุดคือระดับปริญญาเอก ส่วนการจัดการ ศึกษาในระดับมัธยมศึกษาทั้งตอนต้นและตอนปลาย ควรเป็นการจัดการศึกษาเพื่อสงเคราะห์ผู้ด้อย โอกาสทางการศึกษา

2. หลักสูตร จะต้องจัดหลักสูตรทั้งระยะสั้นและหลักสูตรระยะยาว

2.1 หลักสูตรระยะสั้นสำหรับผู้บวช 3 เดือน 1 เดือน หรือ 15 วัน และ 7 วัน ควรปรับหลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐานให้พอเหมาะกับเวลาที่เรียน ผู้บวชในระยะสั้นนี้ส่วนใหญ่จะมี ความรู้ทางโลกเป็นพื้นฐานมาแล้วอย่างน้อยในระดับการศึกษาภาคบังคับ คงจะไม่เป็นปัญหามากใน การเรียนด้านปริยัติแต่ควรเน้นการศึกษาในภาคปฏิบัติให้มาก

2.2 หลักสูตรศาสนศึกษาพื้นฐาน สำหรับผู้บวชตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป ควรปรับนำมาใช้ เพื่อให้ผู้บวชอยู่ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง

2.3 หลักสูตรระยะยาวควรมุ่งสำหรับผู้วชตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป หลักสูตรระยะยาวนั้นควรประยุกต์หลักสูตรแผนกบาลีและหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์เข้าด้วยกันโดยเฉพาะหลักสูตรของคณะบาลีพุทธศาสตร์ให้เป็นหลักสูตรเดียวกันกับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ โดยคงประเพณีการศึกษาเดิมของคณะสงฆ์ไว้คือการศึกษาถึงขั้นสูงสุดคือเปรียญธรรม 9 ประโยค หรือการศึกษาเปรียญตรี เปรียญโท เปรียญเอก ตามแผนการจัดวิชาการพระนพคุณศาสนของคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ เมื่อจบการศึกษาจะได้วิทยฐานะทั้งเปรียญตรีและเปรียญพร้อมกัน สำหรับผู้เรียนจะเลือกเรียนในระบบเดิมของคณะสงฆ์ก็ได้หรือเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ได้แล้วแต่ความสะดวกของผู้เรียน

หลักสูตรระยะยาวนี้เป็นหลักสูตรที่มุ่งเน้นเพื่อการผลิตศาสนทายาทโดยตรง เป็นหลักสูตรที่รักษาประเพณีการศึกษาเดิมของคณะสงฆ์ แต่ปรับระบบการจัดหลักสูตร การเรียนการสอน การวัดผลใหม่ตามระบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์

หลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งต้องเน้นการผลิตศาสนทายาทโดยตรง แต่จัดให้ศึกษาวิชาสามัญอื่นอย่างกว้างขวางและเสริมความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นให้พระได้เรียนรู้อย่างกว้างขวางเพื่อรู้เท่าทันสังคมเน้นการศึกษาด้านปริยัติควบคู่กับการปฏิบัติเป็นสำคัญเพื่อให้พระสงฆ์สามารถเป็นผู้นำในสังคมได้เป็นอย่างดี

3. การจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาตั้งแต่เปรียญตรีถึงเปรียญเอกหรือตั้งแต่เปรียญตรีถึงเปรียญเอก ควรจัดให้พระภิกษุสามเณรที่เป็นนิสิตนักศึกษา ไม่ต้องเป็นกังวลในเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่พัก อาหาร อุปกรณ์การเรียน รัฐและคณะสงฆ์ควรทุ่มงบประมาณในด้านนี้โดยเฉพาะ และอาจเสริมแรงจูงใจอื่น ๆ เพื่อให้ผู้ที่สนใจทางพระศาสนาเข้ามาศึกษาเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้นการจัดการศึกษาที่ดีจะช่วยให้ผู้ที่มีความรู้ทางโลกดีเข้ามาศึกษามากยิ่งขึ้นและควรมีการทำสัญญาในลักษณะของการใช้ทุนการศึกษาเช่นเดียวกับสถาบันการศึกษาของรัฐอื่น ๆ (เพราะไม่ได้ห้ามให้พระสึก การสึกหรือไม่สึกนั้นขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้วช และแรงจูงใจของคณะสงฆ์เอง) เช่น ถ้าจบเปรียญตรีหรือเปรียญตรี จะต้องทำงานให้คณะสงฆ์ที่เปรียญโทหรือเปรียญโท ต้องทำงานให้ที่เปรียญเอกหรือเปรียญเอกต้องทำงานให้คณะสงฆ์ที่บิณฑบาตได้ และถ้าสึกก่อนจะต้องมีการชดเชยทุนให้ เป็นต้น เพราะอย่างน้อยเราก็ได้ศาสนทายาทที่มีความรู้ที่ถูกต้องไว้รับใช้พระศาสนาชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งบางรูปอาจจะไม่สึกเลย หรือเมื่อสึกออกไปก็เป็นกำลังของพระศาสนาได้เป็นอย่างดี

4. คณะสงฆ์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องถือนโยบายการศึกษาของพระสงฆ์เป็นงานสำคัญที่สุด และถือเป็นผลงานอันดับแรกที่จะพิจารณาในเรื่องสมณศักดิ์ มิใช่ผลงานด้านการก่อสร้างถาวรวัตถุเป็นสำคัญ พระสงฆ์ที่มีความรู้ที่จบการศึกษาแผนกบาลีตั้งแต่เปรียญโทและมหาวิทยาลัยสงฆ์ตั้งแต่ระดับปริญญาตรีขึ้นไปออกไปปฏิบัติงานด้านการศาสนศึกษาในชนบทสมควรจะพิจารณาให้สมณศักดิ์เป็นพิเศษ เพื่อเป็นแรงจูงใจให้พระสงฆ์ที่มีความรู้ออกไปปฏิบัติกิจพระศาสนาในชนบทเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในท้องถิ่นธุรกันดารควรจะได้รับพิจารณาสมณศักดิ์เป็นกรณีพิเศษ เพราะพระภิกษุที่นั่นอยู่ได้ด้วยความเสียสละความสุขความสบายส่วนตัวแบบชาวโลก แต่การให้สมณศักดิ์เป็นพิเศษนั้นเพื่อเป็นแรงจูงใจให้ท่านได้ทำงานเพื่อพระศาสนาอย่างมีศรัทธาเต็มศรัทธา สมควรแก่ฐานะทางการศึกษาที่ท่านได้เพียรพยายามมาและในแต่ละปีควรจัดให้มีการสัมมนาแลกเปลี่ยนความรู้และประเมินผลงานที่ทำไป

5. รัฐควรให้การรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งโดยเร็ว เพื่อให้มหาวิทยาลัยมีอิสระและประสิทธิภาพในการดำเนินงาน และเป็นแรงจูงใจให้พระภิกษุสามเณรเรียนต่อในระดับสูงกว่าปริญญาตรีมากยิ่งขึ้นเมื่อพระภิกษุสงฆ์จะได้ไม่ต้องไปศึกษาต่อในต่างประเทศเพื่อสะดวกแก่การควบคุมดูแลความประพฤติของพระภิกษุเหล่านั้น

6. ด้านงบประมาณ รัฐควรถือเป็นเรื่องสำคัญในการอุดหนุนการศาสนศึกษา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาเพื่อผลิตศาสนทายาท ไม่ต้องให้คณะสงฆ์เป็นกังวลในเรื่องการจัดหาทุนเพื่อการศาสนศึกษา

7. ควรจัดตั้งหน่วยงานกลางขึ้นเพียงหน่วยงานเดียว เพื่อรับผิดชอบการศึกษาสำหรับพระสงฆ์โดยตรงทั้งระบบทั้งการศึกษาในแผนกนักธรรม แผนกบาลี แผนกสามัญศึกษา ศาสนศึกษาพื้นฐาน รวมทั้งการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อมิให้เกิดหน่วยงานซ้ำซ้อนให้การจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์มีเอกภาพและการบริหารงานด้านการศึกษาสงฆ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. ควรมีการวิจัยแนวโน้มการศึกษาที่จัดให้แก่ประมงแต่ละแผนก เช่น แผนกกรรม
แผนกบาลี แผนกสามัญศึกษา และมหาวิทยาลัยสงฆ์
2. ควรมีการวิจัยแนวโน้มความสนใจของนักเรียน นิสิต นักศึกษา ที่มีต่อการศึกษา
ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกแผนก ทั้งแผนกนักธรรม บาลี สายสามัญ และมหาวิทยาลัยสงฆ์
3. ควรมีการวิจัยแนวโน้มของศาสนทายาทในอนาคตที่จะเป็นผู้ที่อยู่ในภาวะเพศใด